

John Rawls, *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*

Πρώτη έκδοση Αύγουστος 2004

Πρώτη έκδοση εμπλουτισμένης μορφής Οκτώβριος 2017

Τίτλος πρωτοτύπου John Rawls, *Political Liberalism (expanded edition)*, Columbia University Press, 2005

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΟΚΙΜΙΩΝ Χαρίκλεια Αποστολίδου, Δήμητρα Τουλάτου
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Γιώργος Παναρετάκης

© 1993, 1996, 2005, Columbia University Press
© 2017, Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ (για την ελληνική γλώσσα)
ISBN 978-618-03-0873-0
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 80873
Κ.Ε.Π. 3749, Κ.Π. 7635

Η παρούσα έκδοση είναι πλήρης μετάφραση της αμερικανικής έκδοσης, με την έγκριση του αρχικού εκδότη, Columbia University Press.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003500, fax: 211 3003562
www.metaixmio.gr · e-mail: metaixmio@metaixmio.gr

Κεντρική διάθεση
Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562

Βιβλιοπωλεία ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

- Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562
- Πολυχώρος, Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003580, fax: 211 3003581

JOHN RAWLS

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

μετάφραση

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Πολιτικός κατασκευισμός

ΣΕ ΤΟΥΤΗ ΤΗ ΔΙΑΛΕΞΗ ΣΥΖΗΤΩ

τον πολιτικό κατασκευισμό, αντιπαραβάλλοντάς τον αφενός προς τον ηθικό κατασκευισμό του Καντ και αφετέρου προς την ηθική ενορασιοκρατία η οποία αποτελεί μια μορφή του ηθικού ρεαλισμού. Η διάληξη χωρίζεται σε τρία μέρη: οι ενότητες 1-4 ασχολούνται με το νόημα του κατασκευισμού και παρουσιάζουν μια γενική παρουσίαση των κατασκευαστικών διαδικασιών που αυτός χρησιμοποιεί· οι ενότητες 5-7 θίγουν τον τρόπο με τον οποίο είναι αντικειμενικά αμφότερα τα είδη του κατασκευισμού· και η ενότητα 8 εξετάζει γιατί ο πολιτικός κατασκευισμός, ως μέρος του πολιτικού φιλελευθερισμού, περιορίζεται στο πολιτικό στοιχείο. Έτσι θα δούμε ότι ο πολιτικός κατασκευισμός παρέχει στον πολιτικό φιλελευθερισμό μια αρμόζουσα αντίληψη περί αντικειμενικότητας.

Ο πολιτικός κατασκευισμός είναι μια ορισμένη θεώρηση για τη δομή και το περιεχόμενο των πολιτικών αντιλήψεων. Μας ήξει ότι από τη στιγμή που επιτυγχάνεται η αναστοχαστική ισορροπία, αν ποτέ συμβεί αυτό, οι αρχές της πολιτικής δικαιοσύνης (περιεχόμενο) μπορούν να παρασταθούν ως η έκβαση μιας ορισμένης κατασκευαστικής διαδικασίας (δομή). Στο πλαίσιο τούτης της διαδικασίας, όπως αυτή εγγράφεται στην πρωταρχική θέση (I: 4), τα ορθολογικά δρώντα υποκείμενα, ως αντιπρόσωποι των πολιτών και εφόσον βρίσκονται σε εύλογες συνθήκες, επιλέγουν τις δημόσιες αρχές δικαιοσύνης, οι οποίες θα ρυθμίζουν τη βασική δομή της κοινωνίας. Τούτη η διαδικασία, εικάζουμε, αφενός ενσωματώνει όλη τις σχετικές απαιτήσεις του πρακτικού λόγου και αφετέρου μας δείχνει πώς οι αρχές της δικαιοσύνης συνάγονται από τις αρχές του πρακτικού λόγου σε σύζευξη με κάποιες αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου, που και αυτές αποτελούν ιδέες του πρακτικού λόγου.

Η πλήρης σημασία μιας κατασκευιστικής πολιτικής αντίληψης έγκειται στο ότι

αυτή συνδέεται αφενός με το δεδομένο της εύλογης πολυπληθότητας και αφετέρου με την ανάγκη μιας δημοκρατικής κοινωνίας να διασφαλίσει τη δυνατότητα της επάλληλης συναίνεσης όσον αφορά τις θεμελιώδεις πολιτικές της αξίες. Ο λόγος, για τον οποίο μπορεί να εστιαστεί σε μια τέτοια αντίληψη η επάλληλη συναίνεση των περιεκτικών δογμάτων, είναι ότι η εν λόγω αντίληψη αναπτύσσει τις αρχές της δικαιοσύνης με βάση τις δημόσιες κι επίκοινες ιδέες της κοινωνίας ως επεικούς συστήματος συνεργασίας και των πολιτών ως ελεύθερων και ίσων προσώπων, αλλήλ συνάμα και χρησιμοποιώντας τις αρχές του επίκοινου πρακτικού λόγου αυτών των ιδεών. Τιμώντας τούτες τις αρχές της δικαιοσύνης οι πολίτες αναδεικνύονται σε αυτόνομα, από πολιτική άποψη, πρόσωπα και, επομένως, προσαρμόζονται κατά κάποιον τρόπο στα ίδια τα δικά τους εύλογα περιεκτικά δόγματα.

1. Η ιδέα της κατασκευαστικής αντίληψης

1. Εδώ ασχολούμαστε με μια ορισμένη κατασκευαστική αντίληψη της πολιτικής δικαιοσύνης και όχι με κάποιο περιεκτικό ηθικό δόγμα¹. Για να ξεκαθαρίσω πρώτα πρώ-

¹ Σε τούτη τη διάλεξη αναπτύσσω ορισμένες από τις ιδέες που περιείχονταν στην τρίτη μου διάλεξη, με τίτλο «Κατασκευή και αντικειμενικότητα» («Construction and Objectivity»). Ο τίτλος των τριών διαλέξεων μαζί ήταν «Ο καντιανός κατασκευασμός στην ηθική θεωρία» («Kantian Constructivism in Moral Theory», *Journal of Philosophy* 77 (1980)). Όπως σημείωσα και στο τέλος της εισαγωγής μου σε τούτον εδώ τον τόμο, η τελική εκδοχή αναθεωρήθηκε έπειτα από την αλληλογραφία μου με τον Τάυλερ Μπέργκε, ιδίως οι ενότητες 1, 2 και 5, συν ορισμένες τροποποιήσεις που έγιναν στα υπόλοιπα σημεία, ώστε να δοθεί συνοχή σε ολόκληρο το κείμενο. Εδώ διακρίνω, όπως θα έπρεπε να είχα κάνει και στο αρχικό κείμενο του 1980, μεταξύ του ηθικού και του πολιτικού κατασκευασμού: προσπαθώ επίσης να εκθέσω καθαρότερα, ελπίζω, τα χαρακτηριστικά της κατασκευαστικής αντίληψης και, συνάμα, να μην απομακρυνθώ καθόλου από τα όρια μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης. Χρωστώ επίσης χάρη στον Τόμας Νάγκελ και τον Τ. Μ. Σκάνλιν για τις διάφορες κατατοπιστικές συζητήσεις που είχαμε σχετικά με τον κατασκευασμό. Η ιδέα του κατασκευασμού δεν έχει συζητηθεί ποτέ, με εξαίρεση τη φιλοσοφία των μαθηματικών, αλλήλ αξίζει να αναφέρω τα ακόλουθα κείμενα: Τ. Μ. Scanlon, «Contractualism and Utilitarianism», *ό.π.*, βλ. για παράδειγμα τις σ. 117 κ.ε., όπου ο συγγραφέας αντικρούει την εννοιαστική, μοιραία δεν χρησιμοποιεί πουθενά τους όρους «εννοιαστική» και «κατασκευασμός». Προσθέστε εδώ τα εξής: Ronald Dworkin, «Justice and Rights», στο βιβλίο του ίδιου *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977, σ. 159-168, όπου για πρώτη φορά προτάθηκε η ιδέα ότι είναι κατασκευαστική η δικαιοσύνη ως επιείκεια, αλλήλ το νόημα που της δόθηκε ήταν διαφορετικό από αυτό που της δίνω εγώ εδώ: Onora O'Neill, *Constructions of Reason*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, ιδίως το Κεφάλαιο 11, καθώς και το Brian Barry, *Theories of Justice*, ό.π., τόμος Α', ιδίως τις σ. 264-282, 348-353. Βλ. David Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, για μια κριτική του κατασκευασμού, ιδίως το Παράρτημα 4. Από αυτούς τους συγγραφείς μόνον ο Σκάνλιν και ο Μπέρου αντιλαμβάνονται τον

τα τις ιδέες μας, εξετάζω αρχικά τον ηθικό ρεαλισμό με τη μορφή που του προσδίδει η ορθολογική εννοιαστική, όπως συναντούμε την τελευταία στην αγγλική παράδοση, σε συγγραφείς όπως ο Κλάρκ και ο Πράις, ο Σίτζουικ και ο Ρος, μεταξύ άλλων. Στην ενότητα III: 2 αντιπαραθέτω τον ηθικό κατασκευισμό του Καντ στον πολιτικό κατασκευισμό της δικαιοσύνης ως επιείκειας.

Η ηθική εννοιαστική μπορεί να προσδιοριστεί από τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία τη διακρίνουν από τον πολιτικό κατασκευισμό. Πρώτα θα παραθέσω αυτά τα τέσσερα χαρακτηριστικά και έπειτα θα περιγράψω τον πολιτικό κατασκευισμό εκθέτοντας τέσσερα δικά του αντίστοιχα, αλλήλ αντίθετα προς τα προηγούμενα, χαρακτηριστικά².

Το πρώτο χαρακτηριστικό της ηθικής εννοιαστικής είναι ότι μας λέει πως οι ηθικές πρώτες αρχές και κρίσεις, όταν είναι ορθές, συνιστούν αληθείς προτάσεις οι οποίες αφορούν μια ανεξάρτητη τάξη ηθικών αξιών. Μάλιστα, τούτη η τάξη δεν εξαρτάται από τη δραστηριότητα οποιουδήποτε πραγματικού (ανθρώπινου) νου, συμπεριλαμβανομένης της δραστηριότητας του λόγου, ούτε μπορεί να εξηγηθεί μέσω αυτής της δραστηριότητας.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της μας λέει ότι γνωρίζουμε τις θεμελιώδεις ηθικές αρχές μέσω του θεωρητικού λόγου. Σε τούτο το χαρακτηριστικό μάς παραπέμπει η ιδέα ότι αποκτούμε την ηθική γνώση εν μέρει με μέσο μια κάποιας λογής εννοιαστική αντίληψη (perception) ή διαίσθηση και, επίσης, την οργανώνουμε με βάση ορισμένες πρώτες αρχές τις οποίες αποδεχόμαστε μέσω του δέοντος στοχασμού. Το ίδιο χαρακτηριστικό ενισχύεται από τη σύγκριση που κάνουν οι διαισθητιστές μεταξύ αφενός

κατασκευισμό με τον τρόπο που τον αντιλαμβάνομαι κι εγώ, μοιραία οι δικοί τους κατασκευισμοί είναι διαφορετικοί. Τέλος, βλ. το δοκίμιο του Τόμας Χιλ «Kantian Constructivism in Ethics», στο βιβλίο του Thomas Hill, *Dignity and Practical Reason in Kant's Moral Theory*. Ithaca: Cornell University Press, 1992, καθώς και την παρουσίαση του κατασκευισμού στο άρθρο των Stephen Darwall, Allan Gibbard και Peter Railton, «Towards *Fin de Siècle* Ethics: Some Trends», *Philosophical Review* 101 (1992), σ. 137-144.

² Αυτά τα τέσσερα χαρακτηριστικά βρίσκονται στις *Διαλέξεις του Μπρούκ* του Σάμουελ Κλάρκ, του 1704-1705, καθώς και στην *Επισκόπηση* των κύριων ζητημάτων της ηθικής του Ριτσαρντ Πράις (Samuel Clarke, *Boyle Lectures*: Richard Price, *Review of the Principal Questions in Morals*, 3η έκδοση, 1787). Βλ. τη σχετική ανθολόγηση στο J. B. Schneewind, *Moral Philosophy from Montaigne to Kant*, δίτομο, Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Για τον Κλάρκ βλ. Τόμο Α', σ. 295-306· όσον αφορά τον Πράις βλ. Τόμο Β', σ. 588-603. Ή και στο D. D. Raphael, *British Moralists, 1650-1800*, δίτομο, Oxford: Clarendon Press, 1969, και σε νεότερη επανέκδοση από τον οίκο Hackett. Για τον Κλάρκ βλ. Τόμο Α', σ. 224-261· για τον Πράις βλ. Τόμο Β', σ. 655-762. Χρησιμοποιώ αυτούς τους συγγραφείς ως τυπικά παραδείγματα για σκοπούς αντιπαραβολής και σύγκρισης, όχι κριτικής.

της ηθικής γνώσης και αφετέρου της μαθηματικής γνώσης της αριθμητικής και της γεωμετρίας. Η τάξη των ηθικών αξιών, ήνε, βρίσκεται στον ορθό λόγο του θεού και κατευθύνει τη θεία βούληση³.

Το τρίτο χαρακτηριστικό αφορά την αραιή αντίληψη του προσώπου. Μολονότι τούτο το χαρακτηριστικό δεν δηλώνεται κατηγορηματικά, μπορεί να συναχθεί από το γεγονός ότι η ηθική ενορασιοκρατία δεν έχει ανάγκη από καμιά πληρέστερη αντίληψη του προσώπου και χρειάζεται σχεδόν μόνον την ιδέα του προσώπου ως γνωστικού υποκειμένου. Αυτό συμβαίνει επειδή το περιεχόμενο των πρώτων αρχών δίδεται σε εμάς από μια ορισμένη τάξη ηθικών αξιών, τις οποίες μπορούμε να αντιληφθούμε εννοιακά και διαισθητικά ως οργανωμένες και εκφρασμένες σε αρχές που αποδεχόμαστε μέσω του δέοντος στοχασμού. Αυτό που απαιτείται κυρίως είναι, λοιπόν, να μπορούμε να γνωρίσουμε ποιες πρώτες αρχές εκφράζουν τούτες τις αξίες, και να κινούμαστε με κίνητρο την εν λόγω γνώση⁴. Εδώ μια βασική προϋπόθεση είναι πως όταν ένα ον, ικανό να γνωρίσει κάποιες πρώτες αρχές, τις αναγνωρίζει ως αληθινές, τότε αποκτά μια επιθυμία να δράσει με βάση τις εν λόγω αρχές για χάρη τούτων των ίδιων. Η ηθική κινητοποίηση ορίζεται με αναφορά σε κάποιες επιθυμίες οι οποίες έχουν μια ιδιαίτερου είδους προέλευση: μια διαισθητική γνώση των θεμελιωδών αξιών.

Η ορθολογική ενορασιοκρατία, σίγουρα, δεν είναι υποχρεωμένη να χρησιμοποιήσει τούτη την αραιή αντίληψη του προσώπου. Απλώς δεν της χρειάζονται πιο συμπλοκές αντιλήψεις του προσώπου και της κοινωνίας. Απεναντίας, στον κατασκευασμό τέτοιες αντιλήψεις είναι απαραίτητες προκειμένου να προσδοθεί μορφή και δομή στην κατασκευαστική του διαδικασία.

Τέλος, προσθέτουμε κι ένα τέταρτο χαρακτηριστικό. Η ορθολογική ενορασιοκρατία αντιλαμβάνεται την αλήθεια με έναν παραδοσιακό τρόπο, θεωρώντας πως οι ηθικές κρίσεις αληθεύουν εφόσον, πρώτον, αφορούν την ανεξάρτητη τάξη των ηθικών αξιών, και, δεύτερον, είναι ακριβείς σε σχέση με αυτήν. Ειδήθως ψεύδονται.

2. Τα τέσσερα σύστοιχα, αληθά διαφορετικά από τα προηγούμενα, χαρακτηριστικά του πολιτικού κατασκευασμού είναι τα εξής:

³ Σχετικά με τη νοητική αντίληψη και τη διαίσθηση βλ. Κληρκ, *ό.π.*, σ. 296 κ.ε., ενότ. 227· Πράις, σ. 589, 596 κ.ε., ενότ. 672-674· όσον αφορά τη σύγκριση με τα μαθηματικά βλ. στο ίδιο, Κληρκ, σ. 295 κ.ε., ενότ. 226-227· Πράις, σ. 592, ενότ. 684· για την τάξη των αξιών στον ορθό λόγο του θεού βλ. Κληρκ, σ. 299, ενότ. 230· Πράις, σ. 598 κ.ε., ενότ. 709-712. Μολονότι οι διαισθητιστές μερικές φορές ήνε πως οι ηθικές κρίσεις είναι αφ' εαυτού προφανείς, εγώ δεν δίνω έμφαση σε τούτο το στοιχείο· δεν είναι ουσιώδες.

⁴ Κληρκ, σ. 299, ενότ. 231· Πράις, σ. 593, 600-603, ενότ. 688, 757-761.

Το πρώτο του χαρακτηριστικό είναι ότι, όπως ήδη παρατηρήσαμε, οι αρχές της πολιτικής δικαιοσύνης (περιεχόμενο) μπορούν να παρασταθούν ως αποτέλεσμα μιας κατασκευαστικής διαδικασίας (δομή). Στο πλαίσιο τούτης της διαδικασίας κάποια ορθολογικά δρώντα υποκείμενα, ως αντιπρόσωποι των πολιτών υποκείμενοι σε εύλογες συνθήκες, επιθέγουν τις αρχές οι οποίες ρυθμίζουν τη βασική δομή της κοινωνίας.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι η κατασκευαστική διαδικασία βασίζεται ουσιωδώς στον πρακτικό ορθό λόγο, και όχι στον θεωρητικό ορθό λόγο. Ακολουθώντας τον τρόπο που θέτει τούτη τη διάκριση ο Καντ, ήμε: ο πρακτικός λόγος ασχολείται με την παραγωγή αντικειμένων σύμφωνα με μια ορισμένη αντίληψη τούτων των αντικειμένων –για παράδειγμα, την αντίληψη ενός δίκαιου συνταγματικού καθεστώτος, την οποία θεωρούμε σκοπό της πολιτικής συμπεριφοράς– ενώ ο θεωρητικός λόγος ασχολείται με τη γνώση αντικειμένων που του είναι δεδομένα⁵. Προσέξτε ότι ήνεγος πως η κατασκευαστική διαδικασία βασίζεται ουσιωδώς στον πρακτικό ορθό λόγο δεν αρνούμαστε ότι ο θεωρητικός λόγος διαδραματίζει επίσης κάποιο ρόλο. Αυτός ο λόγος διαμορφώνει τις πεποιθήσεις και τις γνώσεις των ορθολογικών προσώπων που συμμετέχουν στην κατασκευή. Και τα ίδια πρόσωπα χρησιμοποιούν επίσης τις γενικές τους ικανότητες ήλογισμού, συναγωγής συμπερασμάτων και κρίσης κατά την επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης.

Το τρίτο χαρακτηριστικό του πολιτικού κατασκευασμού είναι ότι χρησιμοποιεί, προκειμένου να διαμορφώσει και να δομήσει την κατασκευή του, μια μάλλον σύμπλοκη αντίληψη του προσώπου και της κοινωνίας. Όπως είδαμε και προηγουμένως, ο πολιτικός κατασκευασμός θεωρεί ότι το πρόσωπο ανήκει σε μια πολιτική κοινωνία την οποία ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως ένα επιεϊκές σύστημα κοινωνικής συνεργασίας που συνεχίζεται από τη μια γενιά στην ήλλη. Υποστηρίζει ότι τα πρόσωπα κατέχουν τις δύο ηθικές δυνάμεις που είναι ήλληήένδετες με τούτη την ιδέα της κοινωνικής συνεργασίας – την ικανότητα να έχουν ήίσθημα της δικαιοσύνης και την ικανότητα να έχουν αντίληψη του αγαθού. Όλες αυτές οι ήήρες, και ήκόμα περισσότερες, μας ήίνα απαραίτητες προκειμένου να επεξεργαστούμε την ιδέα ότι οι αρχές της δικαιοσύνης εξήγονται από μια κατήλληλη κατασκευαστική διαδικασία. Η αραιή αντίληψη του προσώπου, την οποία ασπάζεται η ενορασιοκρατία, δεν θα μας ήταν ήπαρκής για τούτον το σκοπό.

⁵ Για τη διάκριση του Καντ βλ. την *Κριτική του πρακτικού ήλογου*, Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, για παράδειγμα Ak:V:15 κ.ε., 65 κ.ε., 89 κ.ε.

Παρόμοια με προηγουμένως, προσθέτουμε σ' αυτά εδώ κι ένα τέταρτο χαρακτηριστικό: ο πολιτικός κατασκευασμός προσδιορίζει μια ορισμένη ιδέα του εύλογου και εφαρμόζει τούτη την ιδέα σε διάφορα θέματα: σε αντιλήψεις και αρχές, σε συμπερασματικές κρίσεις και προκείμενες προτάσεις, σε πρόσωπα και θεσμούς. Σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση πρέπει επίσης, βεβαίως, να προσδιορίσει και κάποια κριτήρια με τα οποία θα κρίνεται το κατά πόσον είναι εύλογο το συγκεκριμένο θέμα. Ωστόσο, ο πολιτικός κατασκευασμός δεν χρησιμοποιεί την έννοια της αλήθειας, όπως τη χρησιμοποιεί (ή την απορρίπτει) η ορθολογική ενορασιοκρατία. Ούτε όμως και αμφισβητεί τούτη την έννοια και, οπωσδήποτε, δεν μπορεί να πει ότι η έννοια της αλήθειας ταυτίζεται με τη δική του ιδέα του εύλογου. Αλλά μάλλον στα δικά της ζητήματα η πολιτική αντίληψη τα βγάζει πέρα και χωρίς την έννοια της αλήθειας, εν μέρει για τους λόγους που εξετάζουμε παρακάτω, στην ενότητα III: 8. Μια σκέψη είναι πως η ιδέα του εύλογου κάνει την επάλληλη συναίνεση των εύλογων δογμάτων εφικτή με τρόπους που ίσως δεν μπορεί να την κάνει η έννοια της αλήθειας. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, το κάθε περιεκτικό δόγμα είναι αρμόδιο το ίδιο να αποφανθεί για το πώς η ιδέα που έχει περί εύλογου συνδέεται με την έννοια που αποδίδει στην αλήθεια, αν όντως αυτό διαθέτει μια τέτοια έννοια.

Αν τώρα ρωτήσουμε πώς νοείται το εύλογο, θα πούμε: για τους σκοπούς που έχουμε θέσει εδώ, το περιεχόμενο του εύλογου προσδιορίζεται από το περιεχόμενο μιας εύλογης πολιτικής αντίληψης. Η ιδέα του εύλογου καθαυτή μας δίδεται εν μέρει, και πάλι για τους σκοπούς που έχουμε θέσει εδώ, από τις δύο όψεις των εύλογων προσώπων (II: 1, 3): δηλαδή, αφενός από την προθυμία τους να προτείνουν στα άλλα πρόσωπα επιεικείς όρους κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ ίσων, και να διάγουν σύμφωνα με αυτούς τους όρους, και αφετέρου από το ότι αναγνωρίζουν και πρόθυμα δέχονται τις συνέπειες που επάγονται τα βάρη της κρίσης. Προσθέστε εδώ τις αρχές του πρακτικού λόγου και εκείνες τις αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου επάνω στις οποίες στηρίζεται η πολιτική αντίληψη⁶. Κατανοούμε τούτη την ιδέα μόνον αφού πρώτα κατανοήσουμε τις δύο όψεις του εύλογου των προσώπων, καθώς και το πώς αυτές οι όψεις υπεισέρχονται στην κατασκευαστική διαδικασία και γιατί. Αποφασίζουμε, λοιπόν, για το αν είναι αποδεκτή αυτή η αντίληψη στο σύνολό της βιέποντας κατά πόσον θα μπορούσαμε να την ενστερνιστούμε έπειτα από τον δέοντα στοχασμό.

⁶ Την αντίληψη της εύλογης κρίσης, σε αντιδιαστολή προς εκείνη της αληθούς κρίσης, τη συζητώ εκτενέστερα στην ενότητα III: 8.

3. Αυτά τα τέσσερα σύστοιχα χαρακτηριστικά μάς επιτρέπουν να αντιπαραβάλλουμε σε ευρείες γραμμές τον πολιτικό κατασκευασμό και την ορθολογική ενορασιοκρατία ως μια μορφή του ηθικού ρεαλισμού. Προσθέτω τώρα μερικές παρατηρήσεις, για να διευκρινίσω τις σχέσεις μεταξύ αυτών των δύο θεωρήσεων.

Πρώτον, αποτελεί κρίσιμο ζήτημα για τον πολιτικό φιλελευθερισμό η κατασκευαστική του αντίληψη να μην αντιβαίνει στην ορθολογική ενορασιοκρατία, αφού ο κατασκευασμός προσπαθεί να αποφύγει τη σύγκρουση με οποιοδήποτε περιεκτικό δόγμα. Για να εξηγήσουμε πώς το κατορθώνει αυτό σε τούτην εδώ την περίπτωση, ας υποθέσουμε πως το επιχείρημα που ξεκινά από την πρωταρχική θέση, όπως το εκθέσαμε στο I: 4, είναι ορθό: ότι μας δείχνει δηλαδή πώς τα ορθολογικά πρόσωπα που υφίστανται σε συνθήκες εύλογες, ή επιεικείς, θα επέλεγαν ορισμένες αρχές της δικαιοσύνης. Για να είμαστε πάντως συμβατοί με την ορθολογική ενορασιοκρατία, δεν λέμε πως η κατασκευαστική διαδικασία φτιάχνει, ή κατασκευάζει, την τάξη των ηθικών αξιών. Γιατί ο ενορασιοκράτης μάς λέει πως τούτη η τάξη είναι ανεξάρτητη και συγκροτείται κατά κάποιον τρόπο από μόνη της. Ο πολιτικός κατασκευασμός ούτε το αρνείται ούτε το επαγγέλλεται. Μάλλον, υποστηρίζει μόνον ότι η δική του διαδικασία αντιπροσωπεύει μια τάξη πολιτικών αξιών που εκπορεύονται από εκείνες τις αξίες τις οποίες εκφράζουν οι αρχές του πρακτικού λόγου, και, ενωμένες με κάποιες αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου, τείνουν προς τις αξίες που εκφράζουν ορισμένες αρχές της πολιτικής δικαιοσύνης.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός προσθέτει εδώ: τούτη η τάξη πολιτικών αξιών, η οποία αντιπροσωπεύεται με αυτό τον τρόπο, είναι η πιο κατάλληλη για μια δημοκρατική κοινωνία που χαρακτηρίζεται από το δεδομένο της εύλογης πληθαρπλότητας. Και τούτο, επειδή παρέχει την πιο εύλογη αντίληψη της δικαιοσύνης ως εστίας μιας επάλληλης συναίνεσης.

Οι ορθολογικοί ενορασιοκράτες μπορούν και αυτοί να δεχτούν το επιχείρημα που ξεκινά από την πρωταρχική θέση, και να πουν πως εκθέτει την ορθή τάξη αξιών. Σε αυτά τα ζητήματα μπορούν να συμφωνήσουν με τον πολιτικό κατασκευασμό: χωρίς να βγουν έξω από το πλαίσιο της περιεκτικής τους θεώρησης μπορούν να επιβεβαιώσουν την πολιτική αντίληψη και να συμμετάσχουν στην επάλληλη συναίνεση. Η δικαιοσύνη ως επιείκεια δεν αποκρούει αυτό που θέλουν να υποστηρίξουν: ότι, δηλαδή, η τάξη αξιών την οποία προβάλλει ο κατασκευασμός υποστηρίζεται από μια ανεξάρτητη τάξη αξιών, η οποία συγκροτείται αφ' εαυτού (το πρώτο χαρακτηριστικό της ενορασιοκρατίας, όπως αναφέραμε παραπάνω).

4. Μια περαιτέρω διευκρίνιση: τόσο ο κατασκευισμός όσο και η ορθολογική εννοασιοκρατία στηρίζονται στην ιδέα της στοχαστικής ισορροπίας. Ειδήθως, η εννοασιοκρατία δεν θα μπορούσε να συνδέσει μεταξύ τους τις εννοαστικές της αντιλήψεις και τις διαισθήσεις της, ώστε να ελέγξει την παρουσίαση που μας δίνει για την τάξη των ηθικών αξιών σε αντιπαροβολή με τις εξετασμένες μας κρίσεις κι έπειτα από τον δέοντα αναστοχασμό. Παρομοίως, ο κατασκευισμός δεν θα μπορούσε να ελέγξει τον τρόπο που διατυπώνεται η διαδικασία του κοιτάζοντας κατά πόσον τα συμπεράσματα στα οποία αυτή οδηγεί ταιριάζουν με τούτες τις κρίσεις.

Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο θεωρήσεων αναδεικνύεται από το πώς ερμηνεύουν κάποια συμπεράσματα που τυχαίνει να είναι απαράδεκτα και χρειάζεται να αναθεωρηθούν. Ο διαισθητιστής θεωρεί μια διαδικασία ορθή επειδή, αν αυτή ακολουθηθεί ορθά, συνθήτως δίδει την ορθή ανεξάρτητα δεδομένη κρίση, ενώ ο πολιτικός κατασκευιστής θεωρεί μια κρίση ορθή, επειδή αυτή έχει προκύψει από μια εύλογη και ορθολογική κατασκευαστική διαδικασία, που έχει διατυπωθεί ορθά και ακολουθηθεί ορθά (υποθέτουμε, όπως πάντοτε, πως αυτή η κρίση στηρίζεται σε ορθές πληροφορίες)⁷. Αν, λοιπόν, μια κρίση είναι απαράδεκτη, η εννοασιοκρατία ήξει πως η διαδικασία που ακολουθήθηκε αντανάκλα κάποια λανθασμένη παρουσίαση της ανεξάρτητης τάξης των αξιών. Ο κατασκευιστής ήξει πως το σφάλμα πρέπει να βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο η διαδικασία που ακολουθήθηκε αποτυπώνει τις αρχές του πρακτικού λόγου και τις αλληλένδετες αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου. Και τούτο, επειδή ο κατασκευιστής εικάζει πως το ορθό πρότυπο του πρακτικού λόγου ως όλο θα μας δώσει, έπειτα από τον δέοντα στοχασμό, τις ορθές αρχές της δικαιοσύνης⁸.

Από τη στιγμή που έχει επιτευχθεί η στοχαστική ισορροπία, οι διαισθητιστές θα πουν ότι οι εξετασμένες τους κρίσεις είναι τώρα αληθινές, ή είναι κατά πάσα πιθανότητα αληθινές, σύμφωνα με μια ανεξάρτητη τάξη ηθικών αξιών. Ο κατασκευιστής θα πει πως η κατασκευαστική διαδικασία τώρα αποτυπώνει ορθά τις αρχές του πρακτικού λόγου και τις αλληλένδετες αρμόζουσες αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προ-

⁷ Χρωστώ τον τρόπο με τον οποίο θέτω εδώ το ζήτημα στον Τόμας Νάγκελ.

⁸ Βεβαίως, η επανειλημμένη αποτυχία μας να διατυπώσουμε τη διαδικασία με τέτοιο τρόπο ώστε να μας δώσει παραδεκτά συμπεράσματα ίσως να μας κάνει να εγκαταλείψουμε τον πολιτικό κατασκευισμό. Ο τελευταίος πρέπει εντέλει να βγει σωστός ή να απορριφθεί. Χρωστώ χάρη στον Anthony Laden για την κατατοπιστική μας συζήτηση σχετικά μ' αυτό το ζήτημα, καθώς και στον David Estlund και τον Gregory Kavka για κάποια συναφή ζητήματα.

σώπου. Κατ' αυτό τον τρόπο αναπαριστά εκείνη την τάξη αξιών που είναι οι πιο κατάλληλες για ένα δημοκρατικό καθεστώς. Όσο για το πώς βρίσκουμε τη σωστή διαδικασία, ο κατασκευιστής ήξει: με το στοχασμό, χρησιμοποιώντας τις δυνάμεις μας του λόγου. Αλλά αφού χρησιμοποιούμε τον ορθό μας λόγο για να περιγράψουμε με αυτόν τον εαυτό του, και ο λόγος δεν είναι διαφανής στον εαυτό του, μπορεί να περιγράψουμε λάθος τον ορθό μας λόγο, όπως και στιδήποτε άλλο. Ο αγώνας για τη στοχαστική ισορροπία συνεχίζεται εσαεί, σ' αυτή την περίπτωση όπως και σε όλες τις άλλες.

5. Μπορεί να έχει γίνει κιάλιας φανερό το γιατί μια πολιτική αντίληψη η οποία θεωρεί ότι οι δημόσιες αρχές της δικαιοσύνης εδράζονται στις αρχές και τις αντιλήψεις του πρακτικού λόγου έχει μεγάλη σημασία για ένα συνταγματικό καθεστώς. Ας προσπαθήσουμε, όμως, τώρα να ενώσουμε τα νήματα.

Σκεφτείτε ξανά την ιδέα της κοινωνικής συνεργασίας. Πώς θα οριστούν οι επιεικείς όροι αυτής της συνεργασίας; Μήπως άραγε θα μας τις δώσει έτοιμες κάποια εξωτερική αυθεντία, ξεχωριστή από τα πρόσωπα που συνεργάζονται, ας πούμε ο νόμος του θεού; Ή μην τυχόν θα δεχτούν αυτούς τους όρους ως επιεικείς τα πρόσωπα επειδή γνωρίζουν κάποια ανεξάρτητη ηθική τάξη; Ή μήπως θα έπρεπε, αντιθέτως, τούτοι οι όροι να εδραιωθούν με μια συμφωνία αυτών των ίδιων των προσώπων, ενόψει εκείνου που τα ίδια θεωρούν ότι είναι αμοιβαίο τους πλεονέκτημα;

Η δικαιοσύνη ως επιείκεια, όπως είπαμε, υιοθετεί μια μορφή της τελευταίας απάντησης (I: 4.1). Και τούτο επειδή, με δεδομένη την εύλογη πολυπλοκότητα, οι πολίτες δεν μπορούν όλοι να συμφωνήσουν για καμιά ηθική αυθεντία, είτε πρόκειται για κάποιο ιερό κείμενο είτε για κάποιο θεσμό. Ούτε και συμφωνούν για την τάξη των ηθικών αξιών ή τις επιταγές αυτού που κάποιοι θεωρούν φυσικό δίκαιο. Υιοθετούμε, λοιπόν, μια κατασκευιστική θεώρηση, με την οποία εμείς οι ίδιοι προσδιορίζουμε τους επιεικείς όρους της κοινωνικής συνεργασίας, όπως αυτοί μας δίδονται από τις αρχές της δικαιοσύνης που συμφώνησαν οι αντιπρόσωποι των ελεύθερων και ίσων πολιτών, οι οποίοι αντιπαροβλήθηκαν σε συνθήκες επιεικειάς. Οι βάσεις τούτης της ιδέας εντοπίζονται σε κάποιες θεμελιώδεις ιδέες για τη δημόσια πολιτική κοινότητα καθώς και στις αρχές και τις αντιλήψεις του πρακτικού λόγου που είναι επικοινωνίες στους πολίτες. Επομένως, αν μπορούσαν ποτέ να διατυπώσουν ορθά τούτη τη διαδικασία, οι πολίτες θα έπρεπε να μπορούν να δεχθούν τις αρχές και τις αντιλήψεις της, μαζί με τα εύλογα περιεκτικά δόγματα τα οποία οι ίδιοι πρεσβεύουν. Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης θα μπορούσε τότε να χρησιμεύσει ως εστία μιας επάλληλης συναίνεσης.

Έτσι, μόνον υποστηρίζοντας μια κατασκευαστική αντίληψη –η οποία είναι πολιτική και όχι μεταφυσική– μπορούν οι πολίτες εν γένει να αναμένουν ότι θα βρουν κάποιες αρχές τις οποίες όλοι θα μπορούν να δεχτούν. Μπορούν να το κάνουν αυτό χωρίς να αρνηθούν τις βαθύτερες όψεις των εύλογων περιεκτικών δογμάτων που προσβέβουν. Με δεδομένες τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους, οι πολίτες αδυνατούν να εκπληρώσουν με άληθο τρόπο την εξαρτημένη από αντιλήψεις επιθυμία τους⁹, να έχουν μια επίκαιρη πολιτική ζωή σύμφωνα με όρους τους οποίους θα αποδέχονται και οι άληθοι ως ελεύθεροι και ίσοι πολίτες. Τούτη η ιδέα της επίκαιρης πολιτικής ζωής δεν επικαλείται την κατά Καντ ιδέα της αυτονομίας, ούτε την κατά Μιτλ ιδέα της ατομικότητας, ως ηθικές αξίες οι οποίες ανήκουν σε κάποιο περιεκτικό δόγμα. Επικαλείται μάλλον την πολιτική αξία μιας δημόσιας ζωής που διεξάγεται σύμφωνα με όρους τους οποίους όλοι οι εύλογοι πολίτες μπορούν να δεχτούν ως επιεικείς. Τούτο μας οδηγεί στο ιδεώδες των δημοκρατικών πολιτών οι οποίοι ρυθμίζουν τις θεμελιώδεις διαφορές τους σύμφωνα με μια ορισμένη ιδέα του δημόσιου λόγου (VI: 2).

6. Στις παραπάνω παρατηρήσεις ο πολιτικός φιλελευθερισμός προσθέτει ότι η τάξη την οποία αναπαριστά το επιχείρημα που εκπορεύεται από την πρωταρχική θέση συνιστά τον πιο αρμόζοντα τρόπο για να τακτοποιήσουμε τις πολιτικές αξίες. Εφόσον το κάνουμε αυτό μπορούμε να δηλώσουμε ότι το νόημα ενός αυτόνομου πολιτικού δόγματος είναι ότι μας αναπαριστά, ή μας παρουσιάζει, τις πολιτικές αρχές της δικαιοσύνης –τους επιεικείς όρους της κοινωνικής συνεργασίας– στις οποίες καταλήγουμε χρησιμοποιώντας τις αρχές του πρακτικού λόγου, ενωμένες με κατάλληλες αντιλήψεις περί των προσώπων ως ελεύθερων και ίσων και περί της κοινωνίας ως ενός επιεικούς συστήματος συνεργασίας στο διάβα του χρόνου. Το επιχείρημα που εκπορεύεται από την πρωταρχική θέση εκθέτει τούτην ακριβώς τη συλλογιστική. Η αυτονομία είναι ζήτημα του πώς μια θεώρηση θεωρεί ότι τακτοποιούνται οι πολιτικές αξίες. Σκεφτείτε την αυτήν ως δογματική αυτονομία (doctrinal autonomy).

Μια θεώρηση είναι, λοιπόν, αυτόνομη όταν, στον τρόπο που αναπαριστά την τακτοποίηση των αξιών, οι πολιτικές αξίες της δικαιοσύνης και του δημόσιου λόγου (όπως εκφράζονται από τις αρχές τους) δεν παρουσιάζονται απλώς ως ηθικά προπαιτούμενα που επιβάλλονται έξωθεν. Ούτε και τις απαιτούν από εμάς κάποιοι άληθοι πολίτες, τα περιεκτικά δόγματα των οποίων εμείς δεν ασπαζόμαστε. Μάλλον, οι πο-

⁹ Οι εξαρτημένες από αντιλήψεις επιθυμίες ορίζονται κι εξηγούνται στην υποενότητα II: 7.4.

λίτες μπορούν να κατανοήσουν αυτές τις αξίες ως βασισμένες στον δικό τους πρακτικό ορθό λόγο, που είναι αληθινένδετος με τις πολιτικές αντιλήψεις των πολιτών ως ελεύθερων και ίσων και της κοινωνίας ως συστήματος επιεικούς συνεργασίας. Όταν ασπαζόμαστε το πολιτικό δόγμα ως όλο τότε κι εμείς, ως πολίτες, είμαστε αυτόνομοι από πολιτική άποψη. Μια αυτόνομη πολιτική αντίληψη μας παρέχει, λοιπόν, μια βάση και μια τακτοποίηση των πολιτικών αξιών αρμόζουσες για ένα συνταγματικό καθεστώς που χαρακτηρίζεται από εύλογη πολλαπλότητα.

2. Ο ηθικός κατασκευισμός του Καντ

1. Ας σημειώσουμε τώρα τέσσερις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στον ηθικό κατασκευισμό του Καντ και τον πολιτικό κατασκευισμό της δικαιοσύνης ως επιεικείας.

Η πρώτη διαφορά είναι ότι η θεωρία του Καντ συνιστά μια περιεκτική ηθική θεώρηση, στην οποία το ιδεώδες της αυτονομίας διαδραματίζει ρυθμιστικό ρόλο για ολόκληρη τη ζωή. Τούτο την κάνει ασύμβατη με τον πολιτικό φιλελευθερισμό της δικαιοσύνης ως επιεικείας. Ένας περιεκτικός φιλελευθερισμός βασισμένος στο ιδεώδες της αυτονομίας θα μπορούσε, βεβαίως, να χωρέσει σε μια εύλογη επάλληλη συναίνεση, η οποία ενστερνίζεται κάποια πολιτική αντίληψη, όπως είναι η δικαιοσύνη ως επιεικεία. Αλλά αυτός καθ'αυτόν δεν είναι κατάλληλος για να παράσχει μια δημόσια βάση δικαιολόγησης.

Μια δεύτερη διαφορά φαίνεται καθαρά από τη στιγμή που εισάγουμε ένα δεύτερο νόημα της αυτονομίας. Όπως μόλις είδαμε, για τον πολιτικό φιλελευθερισμό, το κατά πόσον μια πολιτική θεώρηση είναι αυτόνομη εξαρτάται από το πώς αναπαριστά την τάξη των πολιτικών αξιών. Μια πολιτική θεώρηση, είπαμε, είναι αυτόνομη αν αναπαριστά, ή παρουσιάζει, την τάξη των πολιτικών αξιών ως βασισμένη σε ορισμένες αρχές του πρακτικού λόγου, αληθινένδετες με τις αρμόζουσες πολιτικές αντιλήψεις περί προσώπου και περί κοινωνίας. Αυτό, είπαμε παραπάνω, συνιστά τη δογματική αυτονομία. Ειδικά, μια θεώρηση είναι δογματικά ετερόνομη.

Ένα άλλο, και βαθύτερο, νόημα της αυτονομίας μάς λέει ότι η ιεράρχηση των ηθικών και πολιτικών αξιών πρέπει να γίνεται, ή αφ' εαυτού να συγκροτείται, από τις αρχές και τις αντιλήψεις του πρακτικού λόγου. Ας το ονομάσουμε αυτό καταστατική αυτονομία. Αντίθετα από την ορθολογική ενορασιοκρατία, η καταστατική αυτονομία μάς λέει ότι η λεγόμενη ανεξάρτητη τάξη των αξιών δεν συντάσσεται από μόνη της, αλλά συντάσσεται από τη δραστηριότητα, έμπρακτη ή ιδεατή, του πρακτικού (αν-

θρώπινου λόγου αφ' εαυτού. Νομίζω πως αυτή, ή κάτι σαν κι αυτή, είναι η θεώρηση του Καντ. Ο κατασκευισμός του είναι βαθύτερος και φθάνει ως την ίδια την ύπαρξη και τη σύνταξη της τάξης των αξιών. Αυτό είναι μέρος του υπερβατολογικού του ιδεαλισμού. Η κατά τους εννοασιοκράτες ανεξάρτητα δεδομένη τάξη των αξιών συνιστά πάλι μέρος του υπερβατολογικού ρεαλισμού, στον οποίο αντιτάσσει ο Καντ τον δικό του υπερβατολογικό ιδεαλισμό.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός οφείλει, βεβαίως, να απορρίψει την καταστατική αυτονομία του Καντ. Ωστόσο, ο πολιτικός κατασκευισμός του Καντ μπορεί να δεχθεί τον πολιτικό κατασκευισμό, ως το σημείο που μπορεί ο τελευταίος να φτάσει¹⁰. Και οπωσδήποτε ο πολιτικός κατασκευισμός δέχεται την άποψη ότι οι αρχές του πρακτικού λόγου προέρχονται, αν επιμένουμε να πούμε ότι προέρχονται από κάπου, από την ηθική μας συνείδηση, όπως αυτή ενημερώνεται από τον πρακτικό λόγο. Από πουθενά αλλού δεν μας έρχονται. Ο Καντ είναι η ιστορική πηγή της ιδέας ότι ο λόγος, τόσο ο θεωρητικός όσο και ο πρακτικός, προέρχεται από τον ίδιο τον εαυτό και από τον εαυτό του επικυρώνεται. Ακόμα και αν το δεχθούμε όμως αυτό, είναι ένα χωριστό ερώτημα το αν οι αρχές του πρακτικού λόγου συντάσσουν οι ίδιες την τάξη των αξιών.

2. Η τρίτη διαφορά είναι ότι οι βασικές αντιλήψεις του προσώπου και της κοινωνίας κατά τη θεώρηση του Καντ έχουν, αν υποθέσουμε, θεμελίωση στον υπερβατολογικό του ιδεαλισμό. Προσπερνά το ποια θα μπορούσε να είναι τούτη η θεμελίωση και λέω μόνον ότι σίγουρα υπήρξαν πολλοί τρόποι με τους οποίους αυτή έγινε δεκτή· και έναν από αυτούς τους τρόπους θα μπορούσαμε κι εμείς να τον δεχθούμε ως αληθινό στο πλαίσιο της δικής μας περιεκτικής θεώρησης. Θυμηθείτε ότι υποθέτω πως όλοι μας έχουμε κάποια περιεκτική θεώρηση, η οποία εκτείνεται πολύ πέρα από την επικράτεια του πολιτικού, μολιόντι τούτη η θεώρηση μπορεί να είναι προκατειλημμένη και συχνά είναι κατακερματισμένη και ατελής. Αλλά τούτο δεν μας αφορά εδώ. Το ουσιαστικό είναι πως η δικαιοσύνη ως επιείκεια χρησιμοποιεί ως βασικές οργανωτικές της ιδέες ορισμένες θεμελιώδεις ιδέες που είναι πολιτικές. Ο υπερβατολογικός ιδεαλισμός και άλλα τέτοια μεταφυσικά δόγματα δεν παίζουν κανένα ρόλο στον τρόπο που αυτές οι ιδέες οργανώνονται και εκτίθενται.

Τούτες οι διαφορές συνδέονται με μια τέταρτη διαφορά: τους διακριτούς σκο-

¹⁰ Τούτο είναι εξίσου σημαντικό για τον πολιτικό φιλελευθερισμό όσο και η αποδοχή του ορθολογικού εννοασιοκράτη.

πούς των δύο θεωρήσεων. Η δικαιοσύνη ως επιείκεια αποσκοπεί στο να αποκαλύψει μια δημόσια βάση δικαιολόγησης σε ζητήματα πολιτικής δικαιοσύνης, όταν έχουμε δεδομένη την εύλογη πολυπλοκότητα. Αφού η δικαιολόγηση απευθύνεται στους άλλους, ξεκινά από αυτό που έχουμε, ή μπορεί να έχουμε, από κοινού με αυτούς. Επομένως, ξεκινά από τις επικοινωνίες μας θεμελιώδεις ιδέες, οι οποίες εξυπονούνται από τη δημόσια πολιτική μας κοινότητα, με την ελπίδα ότι θα αναπτύξει ξεκινώντας από αυτές μια πολιτική αντίληψη η οποία θα μπορεί να αποσπάσει την ελεύθερη και εμπειριστωμένη συμφωνία στην κρίση· μια συμφωνία που θα είναι σταθερή χάρη στο ότι θα έχει κερδίσει την υποστήριξη της επάλληλης συναίνεσης των εύλογων περιεκτικών δογμάτων. Τούτες οι συνθήκες αρκούν για μια εύλογη πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης.

Οι σκοποί του Καντ είναι δύσκολο να περιγραφούν με συντομία. Πιστεύω, όμως, ότι θεωρεί το ρόλο της φιλοσοφίας σαν μια απολογία: σαν την υπεράσπιση της εύλογης πίστης. Δεν πρόκειται για το παλαιότερο θεολογικό πρόβλημα να καταδειχθεί η συμβατότητα πίστης και λόγου, αλλά για το να καταδειχθεί η συνεκτικότητα και η ενότητα του λόγου, του θεωρητικού και του πρακτικού, με τον εαυτό του. Και επίσης, για το πώς μπορούμε να θεωρήσουμε το λόγο ως το τελειοδικο κριτήριο, που αυτό και μόνον αυτό είναι αρμόδιο να ρυθμίζει όλα τα ζητήματα σχετικά με το εύρος και τα όρια της αυθεντίας του¹¹. Ο Καντ προσπαθεί, στις πρώτες δύο *Κριτικές* του, να υπερασπιστεί τόσο τη γνώση μας για τη φύση όσο και τη γνώση μας για την ίδια μας την ελευθερία μέσω του ηθικού νόμου. Επίσης, θέλει να βρει έναν τρόπο για να συλλάβουμε τον φυσικό νόμο και την ηθική ελευθερία, έτσι ώστε να μην είναι ασύμμετρα μεταξύ τους. Η άποψή του για τη φιλοσοφία ως υπεράσπιση απορρίπτει κάθε θεωρία η οποία υπονομεύει την ενότητα και τη συνεκτικότητα του θεωρητικού και του πρακτικού λόγου. Αποκρούει τον ορθολογισμό, τον εμπειρισμό και τον σκεπτικισμό στο μέτρο που τείνουν προς τούτο το αποτέλεσμα. Ο Καντ μετατοπίζει το βάρος της απόδειξης: η επιβεβαίωση του λόγου είναι ριζωμένη στη σκέψη και στην πράξη του κανονικού (σωστού) ανθρώπινου λόγου, από τον οποίο πρέπει να ξεκινά ο φιλοσοφικός στοχασμός. Ωσπου τούτη η σκέψη και η πράξη να φανεί ότι δεν τα πάνε καλά με τον εαυτό τους, δεν χρειάζονται καμιά υπεράσπιση.

Καθεμιά από αυτές τις διαφορές είναι αρκετά βαρυσήμαντη, για να ξεχωρίσει τη

¹¹ Ευχαριστώ για τούτη την ανάγνωση του ζητήματος τη Susan Neiman.

δικαιοσύνη ως επιείκεια από τον ηθικό κατασκευισμό του Καντ. Ωστόσο, πρόκειται για αλληλένδετες διαφορές: η τέταρτη, δηλαδή η διαφορά στο σκοπό τους, μαζί με το δεδομένο της εύλογης πολυπλοκότητας, μας οδηγεί στις τρεις πρώτες. Η δικαιοσύνη ως επιείκεια ωστόσο θα δεχόταν, μέχρι αυτό το σημείο, τη θεώρηση του Καντ για τη φιλοσοφία ως υπέρσπιση: εφόσον απολαμβάνει κάποιες εύλογα ευνοϊκές συνθήκες, κατανοεί τον εαυτό της ως υπέρσπιση της δυνατότητας να υπάρξει ένα δίκαιο συνταγματικό δημοκρατικό καθεστώς.

3. Η δικαιοσύνη ως επιείκεια ως κατασκευιστική θεώρηση

1. Προτού στραφούμε, τώρα, στις κατασκευιστικές όψεις της δικαιοσύνης ως επιείκειας, μια προκαταρκτική παρατήρηση. Ενώ οι κατασκευιστικές θεωρήσεις έχουν μια θεμιτή θέση στους κόλπους της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας, έχουν, επίσης, και κάποια συνάφεια με τις κατασκευιστικές ιδέες στη φιλοσοφία των μαθηματικών. Η παρουσίαση που μας έδωσε ο Καντ για τη συνθετική εκ των προτέρων φύση της αριθμητικής και της γεωμετρίας αποτελεί βεβαίως μια από τις ιστορικές καταβολές τούτων των απόψεων¹².

Μια ομοιότητα είναι κατατοπιστική: και στις δύο περιπτώσεις η ιδέα είναι να διατυπωθεί μια διαδικαστική αναπαράσταση στην οποία, όσο είναι αυτό δυνατό, όλα τα σχετικά κριτήρια του ορθού λογισμού –μαθηματικά, ηθικά ή πολιτικά– μπορούν να ενσωματωθούν και να είναι εμφανή¹³. Οι κρίσεις είναι εύλογες και σωστές, αν καταλή-

¹² Ιδιαίτερα πολύτιμα μας είναι εδώ το άρθρο του Charles Parsons, «Kant's Philosophy of Arithmetic» (1969), που ανατυπώθηκε στο βιβλίο του ίδιου *Mathematics and Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, καθώς και το λήμμα του «Mathematics, Foundations of» στην εγκυκλοπαίδεια με επιμέλεια του Paul Edwards, *The Encyclopedia of Philosophy*, 8 τόμοι, New York: Academic Press, 1977· καθώς και το βιβλίο του Michael Friedman, *Kant and the Exact Sciences*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992, κεφάλαια 1 και 2.

¹³ Επειδή η διαδικασία θεωρείται ότι εμπεριέχει, όσο είναι αυτό δυνατό, όλα τα σχετικά κριτήρια, λέγεται ότι προσδιορίζει ένα ιδεώδες, ας πούμε αυτό του ιδανικού μαθηματικού, ή το ιδεώδες του ορθολογικού κι εύλογου προσώπου που κατανοεί κι εφαρμόζει ορθά τη διαδικασία της κατηγορικής προσταγής: ή το ιδανικό ενός βασιλείου σκοπών, μιας κοινότητας τέτοιων ιδανικών προσώπων. Παραπάνω πρέπει να λέμε «όσο είναι αυτό δυνατό, όλα τα σχετικά κριτήρια» επειδή κανένας συγκεκριμένος προσδιορισμός τούτων των κριτηρίων δεν μπορεί να ανακηρυχθεί οριστικός και να αντιμετωπίζεται σαν τέτοιος. Κάθε απόδοσή τους είναι πάντοτε ανοιχτή και πρέπει να ελέγχεται με τον κριτικό στοχασμό. Τούτο ισχύει ακόμα και αν επί του παρόντος έχουμε πλήρη εμπιστοσύνη στις αρχές που διατυπώνουμε και είμαστε ανίκανοι να δούμε πώς θα μπορούσαν να σφάλουν σοβαρά.

γουν στο να ακολουθούμε ορθά την ορθή διαδικασία και να βασιζόμαστε μόνο σε απηθείς προκειμένες. Στην παρουσίαση του Καντ για τον ηθικό λογισμό, η διαδικαστική αναπαράσταση δίδεται από εκείνη την κατηγορική προσταγή η οποία εκφράζει τις απαιτήσεις που ο καθαρός πρακτικός λόγος επιβάλλει στους ορθολογικούς μας γνώμονες. Στην αριθμητική η διαδικασία εκφράζει το πώς οι φυσικοί αριθμοί γεννιούνται από τη βασική έννοια της μονάδας, ο καθένας τους από τον προηγούμενο. Οι διάφοροι αριθμοί διακρίνονται από τη θέση τους στη σειρά που γεννιέται με τούτο τον τρόπο. Η διαδικασία δείχνει τις βασικές ιδιότητες οι οποίες συνιστούν δεδομένα για τους αριθμούς, έτσι ώστε οι προτάσεις περί αριθμών που συνάγονται ορθά από αυτήν να είναι ορθές.

2. Προκειμένου να εξηγήσουμε τον πολιτικό κατασκευισμό χρειάζεται να θέσουμε τρία ερωτήματα.

Πρώτον, σε τούτη τη μορφή του κατασκευισμού, τι είναι αυτό που κατασκευάζεται; Απάντηση: το περιεχόμενο μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης. Στη δικαιοσύνη ως επιείκεια τούτο το περιεχόμενο είναι εκείνες οι αρχές της δικαιοσύνης που επιλέγονται στην πρωταρχική θέση από τα συμβαλλόμενα μέρη, καθώς αυτά επιδιώκουν να προαγάγουν τα συμφέροντα των αντιπροσωπευόμενων προσώπων.

Ένα δεύτερο ερώτημα είναι αυτό: ως διαδικαστικό παραστατικό εύρημα, η ίδια η πρωταρχική θέση κατασκευάζεται; Όχι, απλώς καταστρώνεται. Ξεκινούμε από τη θεμελιώδη ιδέα της εύτακτης κοινωνίας ως επεικούς συστήματος συνεργασίας μεταξύ εύλογων και ορθολογικών πολιτών, οι οποίοι θεωρούνται ελεύθεροι και ίσοι. Κατόπιν, καταστρώνουμε μια διαδικασία η οποία εκθέτει εύλογες συνθήκες που θα επιβληθούν στα συμβαλλόμενα μέρη τα οποία, ως ορθολογικοί αντιπρόσωποι, θα επιλέξουν τις δημόσιες αρχές δικαιοσύνης για τη βασική δομή μιας τέτοιας κοινωνίας. Σκοπός μας, όταν το κάνουμε αυτό, είναι να εκφράσουμε σε τούτη τη διαδικασία όλα τα σχετικά κριτήρια ευλογότητας και ορθολογικότητας που ισχύουν στις αρχές και στα κανονιστικά πρότυπα της πολιτικής δικαιοσύνης. Αν το κάνουμε αυτό όπως πρέπει, εικάζουμε ότι η ορθή επεξεργασία του επιχειρήματος, που ξεκινά από την πρωταρχική θέση, θα πρέπει να μας δώσει τις πιο αρμόζουσες αρχές δικαιοσύνης για να κυβερνώνται οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών. Κατ' αυτό τον τρόπο η πολιτική αντίληψη των πολιτών ως προσώπων που συνεργάζονται σε μια εύτακτη κοινωνία διαπληθεί το περιεχόμενο του πολιτικού ορθού (right) και της δικαιοσύνης (justice).

3. Αυτό μας οδηγεί στο τρίτο ερώτημα: τι σημαίνει όταν λέμε πως οι αντιλήψεις

του πολίτη και της εύτακτης κοινωνίας εμπεριέχονται στην κατασκευαστική διαδικασία ή εγγράφονται με πρότυπο τρόπο από αυτήν; Σημαίνει πως η μορφή τούτης της διαδικασίας καθώς και τα ειδικότερά της χαρακτηριστικά αντιλούνται από εκείνες τις αντιλήψεις τις οποίες εμείς παίρνουμε για βάση της.

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα: είπαμε αλλού πως οι πολίτες έχουν δύο ηθικές δυνάμεις. Η πρώτη είναι η ικανότητά τους να έχουν αίσθημα της δικαιοσύνης, η οποία τους κάνει ικανούς να κατανοούν, να εφαρμόζουν και να δρουν με κίνητρο τις εύλογες αρχές της δικαιοσύνης που προσδιορίζουν τους επεικείς όρους της κοινωνικής συνεργασίας. Η δεύτερη ηθική δύναμη είναι η ικανότητά τους να έχουν αντίληψη του αγαθού: μια αντίληψη των σκοπών και των στόχων που αξίζει αφοσιωμένα να επιδιώκουμε, μαζί με μια ορισμένη διάταξη εκείνων των στοιχείων που μας καθοδηγούν στην πορεία ολόκληρου του βίου μας. Η ικανότητα των πολιτών να έχουν αντίληψη του δικού τους αγαθού με τρόπο πρόσφορο για την πολιτική δικαιοσύνη εγγράφεται με πρότυπο τρόπο σ' αυτήν τη διαδικασία με μέσο την ορθολογικότητα των συμβαλλόμενων μερών. Απεναντίας, η ικανότητα των πολιτών να έχουν αίσθημα της δικαιοσύνης εγγράφεται με πρότυπο τρόπο στην ίδια τη διαδικασία μέσω χαρακτηριστικών της, όπως η εύλογη συνθήκη της συμμετρίας (ή ισότητας) υπό την οποία αντιπαρατίθενται οι αντιπρόσωποι των πολιτών ή οι περιορισμοί πληροφόρησης που εκφράζονται από το πέπλο της αγνοίας.

Επιπλέον, η ικανότητα των πολιτών να έχουν αίσθημα της δικαιοσύνης, η οποία επιδεικνύεται στη συλλογιστική τους μέσα στην πολιτική ζωή μιας εύτακτης κοινωνίας, εγγράφεται επίσης στη διαδικασία ως σύνολο. Ως τέτοιοι πολίτες εμείς είμαστε εύλογοι όσο και ορθολογικοί, αντίθετα από τα συμβαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης τα οποία –είναι σημαντικό να το τονίσουμε αυτό– ως τεχνητά πρόσωπα, που κατοικούν μέσα σε ένα παραστατικό εύρημα, είναι απλώς ορθολογικά. Επιπλέον, αποτελεί στοιχείο της ιδέας της εύτακτης κοινωνίας πως η πολιτική της αντίληψη είναι δημόσια. Τούτο εγγράφεται από το εξής χαρακτηριστικό, ότι κατά την επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης τα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει, για παράδειγμα, να παίρνουν υπόψη τους τι συνέπειες μπορεί να έχει η αμοιβαία αναγνώριση αυτών των αρχών, και πως αυτή επηρεάζει τις αντιλήψεις των πολιτών για τον εαυτό τους, και πως τους παρακινεί να δρουν με βάση τούτες τις αρχές.

Συμπερασματικά: δεν κατασκευάζονται, λοιπόν, τα πάντα. Πρέπει να έχουμε, για να το πούμε έτσι, κάποιο υλικό από το οποίο να ξεκινήσουμε. Με μια πιο κυριολεκτική έννοια, μόνον οι ουσιαστικές αρχές που προσδιορίζουν το περιεχόμενο του πολι-

τικού δικαίου και της δικαιοσύνης κατασκευάζονται. Η διαδικασία αυτή καθαυτή απλώς καταστρώνεται, χρησιμοποιώντας ως σημεία εκκίνησης τις βασικές αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου, τις αρχές του πρακτικού λόγου και τον δημόσιο ρόλο που διαδραματίζει μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης.

4. Είπα (δύο παραγράφους παραπάνω) πως η ικανότητα των πολιτών να έχουν αίσθημα της δικαιοσύνης, η οποία χαρακτηρίζει τη συλλογιστική τους μέσα σε μια εύτακτη κοινωνία, εγγράφεται στη διαδικασία στο σύνολό της. Για να δείξω πόσο σημαντικό είναι τούτο το δεδομένο, αναλογίζομαι εδώ μια αντίρρηση που μπορεί να παραληληθεί προς μια επίκριση που είχε απευθύνει ο Σοπενάουερ στο δόγμα του Καντ περί κατηγορικής προσταγής¹⁴. Ο Σοπενάουερ επέμενε ότι ο Καντ, ο οποίος υποστήριζε ότι υφίσταται ένα καθήκον αλληλοβοήθειας σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (το τέταρτό του παράδειγμα στα *Grundlegung*), επικαλούνταν κάτι που τα ορθολογικά δρώντα υποκείμενα, ως πεπερασμένα πλάσματα που διέπονται από ανάγκες, μπορούν με συνέπεια να θέλουν να αποτελέσει παγκόσμιο νόμο. Ενόψει της ανάγκης μας για αγάπη και συμπάθεια, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, δεν μπορούμε να θέσουμε έναν κοινωνικό κόσμο στον οποίο οι άνθρωποι να είναι πάντοτε αδιάφοροι στις εκκλήσεις μας σε τέτοιες περιπτώσεις. Από αυτό ο Σοπενάουερ ισχυριζόταν ότι η θεώρηση του Καντ είναι κατά βάθος εγωιστική, και από αυτό πάλη συνάγεται ότι εντέλει τούτη δεν είναι παρά μια συγκαλυμμένη μορφή ετερονομίας.

Εδώ δεν με ενδιαφέρει να υπερασπιστώ τον Καντ απέναντι σ' αυτή την επίκριση, αλλά να υποδείξω γιατί η παράληλητη αντίρρηση που εκτοξεύεται κατά της δικαιοσύνης ως επιείκειας είναι μη ορθή. Παρατηρήστε πρώτα πρώτα ότι υπάρχουν δύο πράγματα που προκαλούν την αντίρρηση του Σοπενάουερ. Πρώτον, πιστεύει πως ο Καντ, αναγορεύοντας τους γνώμονες σε παγκόσμιους νόμους, μας ζητά να τους ελέγξουμε στο φως των γενικών τους συνεπειών για τις φυσικές μας κλίσεις και ανάγκες, κλίσεις και ανάγκες τις οποίες βρήπουμε εγωιστικά. Δεύτερον, ο Σοπενάουερ ερμηνεύει τους κανόνες που ορίζουν τη διαδικασία για τον έλεγχο των γνωμόνων ως

¹⁴ Βλ. τη *Βάση της ηθικής*: Schopenhauer, *On the Basis of Ethics* (1840), μετάφραση E. F. J. Payne, New York: Liberal Arts Press, 1965, σ. 89-92. Χρωστώ χάρη στον Γιοσούα Κοέν που μου υπέδειξε ότι η προηγούμενη απόκρισή μου σε τούτη την επίκριση παραγνωρίζει την ισχύ της αντίρρησης του Σοπενάουερ· βλ. στη *θεωρία*, σ. 147 κ.ε. και στον «Καντιανό κατασκευισμό», σ. 530, σημ. Πιστεύω πως, χάρη στον Γιοσούα Κοέν, σε τούτο εδώ το κείμενο δίνω μια πολύ βελτιωμένη απάντηση, η οποία μάλιστα συνδέεται με την αναθεωρημένη παρουσίασή μου των πρωταρχικών αγαθών. Χρωστώ, επίσης, χάρη στο άρθρο του Stephen Darwall, «A Defense of the Kantian Interpretation», *Ethics* 86 (1976).

εξωτερικούς περιορισμούς και όχι ως συναγόμενους από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των προσώπων ως εύλογων. Τούτοι οι περιορισμοί επιβάλλονται, για να το πούμε έτσι, έξωθεν, από τους περιορισμούς της κατάστασής μας, περιορισμούς τους οποίους θα μας άρεσε να ξεπερνούσαμε. Τούτες οι δύο σκέψεις κάνουν τον Σοπενάουερ να πει πως η κατηγορική προσταγή είναι μια αρχή αμοιβαιότητας, την οποία ο εγωισμός πονηρά δέχεται ως ένα συμβιβασμό. Ως τέτοια μπορεί να είναι κατάλληλη για μια συνμοσπονδία εθνικών κρατών, αλλήλ' όχι ως ηθική αρχή.

5. Αναλογιστείτε τώρα την παράλληλη αντίρρηση στη δικαιοσύνη ως επιείκεια, σε σχέση με τούτα τα δύο σημεία. Όσον αφορά το πρώτο, τα συμβαλλόμενα μέρη στην πρωταρχική θέση δεν έχουν άμεσα συμφέροντα, εκτός από το διαφέρον τους για το πρόσωπο που καθένα από αυτά αντιπροσωπεύει, ενώ συνάμα αποτιμούν τις αρχές της δικαιοσύνης σύμφωνα με τους όρους των πρωταρχικών αγαθών. Επιπλέον, τα ενδιαφέρει να εξασφαλίσουν για το πρόσωπο που αντιπροσωπεύουν τα υπέρτερη τάξης συμφέροντα που έχουμε, στην ανάπτυξη και την άσκηση των δύο ηθικών μας δυνάμεων, αλλήλ' και στη διασφάλιση των συνθηκών υπό τις οποίες μπορούμε να προωθήσουμε την καθορισμένη αντίληψή μας περί αγαθού, όποια και αν είναι αυτή. Ο κατάλογός μας των πρωταρχικών αγαθών και το ευρετήριό μας των ίδιων αγαθών πρέπει να εξηγηθούν, όσο γίνεται κάτι τέτοιο, με αναφορά σε τούτα τα συμφέροντα, υποθέτοντας πάντοτε πως τα αντιπροσωπευόμενα πρόσωπα διαθέτουν στον ελάχιστο απαιτούμενο βαθμό εκείνες τις ικανότητες που τους επιτρέπουν να είναι κανονικά συνεργαζόμενα μέλη της κοινωνίας στο διάβα ολόκληρης της ζωής τους. Καθώς δεχόμαστε ότι τούτα τα συμφέροντα προσδιορίζουν τις ανάγκες των ανθρώπων ως προσώπων εύλογων και ορθολογικών, οι στόχοι των συμβαλλόμενων μερών δεν είναι εγωιστικοί αλλήλ' εντελώς ταιριαστοί και πρέποντες. Κάνουν αυτό που αναμένεται να κάνουν οι εντολοδόχοι υπέρ του προσώπου που αντιπροσωπεύουν. Μάλιστα, συνάδει με την αντίληψη των ελεύθερων προσώπων οι πολίτες να παραγγέλλουν στους αντιπροσώπους τους να εξασφαλίσουν τις κατάλληλες συνθήκες για να πραγματοποιήσουν και να ασκούν τις ηθικές τους δυνάμεις, καθώς και για να προωθούν την αντίληψή τους περί αγαθού όσο και τις κοινωνικές βάσεις και τα μέσα του αυτοσεβασμού τους (III: 5.4). Και τούτο αντιβαίνει στην πεποίθηση του Σοπενάουερ ότι στο δόγμα του Καντ οι γνώμονες ελέγχονται με βάση το κατά πόσον είναι πιθανό να ανταποκρίνονται στις φυσικές ανάγκες και κλίσεις των δρώντων υποκειμένων, οι οποίες θεωρούνται εγωιστικές.

Ας δούμε τώρα το δεύτερο σημείο. Οι περιορισμοί που επιβάλλονται στα συμ-

βαλλόμενα μέρη της πρωταρχικής θέσης είναι όντως εξωτερικοί ως προς αυτά, τα οποία είναι ορθολογικά δρώντα υποκείμενα της κατασκευής, απλά τεχνητά πρόσωπα που κατοικούν μέσα στο παραστατικό μας εύρημα. Ωστόσο, τούτοι οι περιορισμοί εκφράζουν το στοιχείο του εύλογου και, επομένως, τις τυπικές συνθήκες που εξυπνοούνται από τις ηθικές δυνάμεις των μελών μιας εύτακτης κοινωνίας, τα οποία μέλη αντιπροσωπεύονται από τα συμβαλλόμενα μέρη. Όπως είδαμε παραπάνω, τούτες οι δυνάμεις εγγράφονται με τη συμμετρική τοποθέτηση των συμβαλλόμενων μερών στην πρωταρχική θέση και με τους περιορισμούς που εκφράζονται από το πέπλο της αγωγίας και επιβάλλονται στα τελευταία όσον αφορά τους έγκυρους λόγους που μπορούν να προβάλλουν, για να επικυρώσουν κάποιες αρχές δικαιοσύνης (I: 4). Τούτο αντιτίθεται στη δεύτερη ιδέα που παίρνει για δεδομένη ο Σοπενάουερ, ότι οι περιορισμοί της κατηγορικής προσταγής συνάγονται από τα όρια της πεπερασμένης μας φύσης τα οποία εμείς, παρακινημένοι από τις φυσικές μας κλίσεις, θα θέλαμε να υπερβούμε. Στη δικαιοσύνη ως επιείκεια, όμως, το να αναπτύσσουμε και να ασκούμε την ηθική μας δύναμη (που αντιστοιχεί στο εύλογο) είναι ένα από τα υπέρτατα τάξης συμφέροντά μας· και τούτο το συμφέρον συμβαδίζει με την πολιτική αντίληψη του προσώπου ως ελεύθερου και ίσου. Από τη στιγμή που το κατανοούμε αυτό, οι περιορισμοί της πρωταρχικής θέσης παύουν να θεωρούνται εξωτερικοί. Και πάλι η αντίρρηση που προχωρά παράλληλα προς εκείνη του Σοπενάουερ δεν ισχύει και δείχνει, όπως εξετάσαμε στην ενότητα II: 6, πώς είναι εγγεγραμμένη στην πρωταρχική θέση η εντελής (σε αντιδιαστολή προς την ορθολογική) αυτονομία των πολιτών, την οποία εννοούμε ως αξία πολιτική και όχι ως αξία ηθική η οποία να ισχύει σε ολόκληρή μας τη ζωή ή στο μεγαλύτερο της μέρος.

4. Ο ρόλος που διαδραματίζουν οι αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου

I. Λέω συνεχώς πως ο πολιτικός κατασκευισμός ξεκινά από την ένωση του πρακτικού λόγου με τις αρμόζουσες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου, και με τον δημόσιο ρόλο που διαδραματίζουν οι αρχές της δικαιοσύνης. Ο κατασκευισμός δεν ξεκινά από τον πρακτικό ορθό λόγο μόνο, αλλήλ' απαιτεί μια ορισμένη διαδικασία στην οποία εγγράφονται συγκεκριμένες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου. Αλλήλ' ποιες αντιλήψεις είναι οι αρμόζουσες, και πώς αυτές προκύπτουν;

Η γενική απάντηση είναι η εξής: οι αρχές του πρακτικού λόγου –τόσο οι εύλογες όσο και οι ορθολογικές– και οι αντιλήψεις περί της κοινωνίας και του προσώπου

είναι συμπληρωματικές. Ακριβώς όπως οι αρχές της λογικής, της συναγωγής συμπερασμάτων και της κρίσης δεν θα μπορούσαν ποτέ να χρησιμοποιηθούν αν δεν υπήρχαν πρόσωπα που να μπορούν να σκεφθούν, να βγάλουν συμπεράσματα και να κρίνουν, έτσι και οι αρχές του πρακτικού λόγου εκφράζονται στη σκέψη και την κρίση των εύλογων και ορθολογικών προσώπων, και εφαρμόζονται από αυτά τα πρόσωπα στην κοινωνική και την πολιτική τους πρακτική. Τούτες οι αρχές δεν εφαρμόζονται από μόνες τους, αλλά χρησιμοποιούνται από εμάς στη διαμόρφωση των προθέσεων και των πράξεών μας, των σχεδίων μας και των αποφάσεών μας, στις σχέσεις μας με τα άλλα πρόσωπα. Ως εκ τούτου μπορούμε να ονομάσουμε τις αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου «αντιλήψεις του πρακτικού λόγου»: χαρακτηρίζουν τα δρώντα υποκείμενα που λογίζονται, και προσδιορίζουν το πλαίσιο των προβλημάτων και των ερωτημάτων εκείνων στα οποία βρίσκουν εφαρμογή οι αρχές του πρακτικού λόγου. Έτσι, ο πρακτικός λόγος έχει δύο όψεις: τις αρχές του πρακτικού λόγου και της κρίσης από τη μια μεριά, και από την άλλη τα πρόσωπα, φυσικά ή συνεστημένα συλλογικά, η διαγωγή των οποίων ενημερώνεται από τούτες τις αρχές. Χωρίς αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου, οι αρχές του πρακτικού λόγου δεν θα είχαν ούτε σκοπό ούτε χρήση ούτε εφαρμογή.

Μολονότι οι αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου χαρακτηρίζουν τα δρώντα υποκείμενα που λογίζονται και προσδιορίζουν το πλαίσιο των πρακτικών ερωτημάτων, τούτες οι αντιλήψεις έχουν τη γενική μορφή που έχουν επειδή χρησιμοποιούνται από κοινού με τις αρχές του πρακτικού λόγου. Ρωτάμε: σαν τι πρέπει να μοιάζουν τα πρόσωπα προκειμένου να ασκούν τον πρακτικό λόγο; Σε απάντηση ήμε πως τα πρόσωπα διαθέτουν τις δύο τους ηθικές δυνάμεις, καθώς και μια καθορισμένη αντίληψη του αγαθού. Το ότι είναι εύλογα και ορθολογικά σημαίνει ότι μπορούν να κατανοούν, να εφαρμόζουν και να ενεργούν με κίνητρο τα δύο είδη πρακτικών αρχών. Τούτο σημαίνει, με τη σειρά του, ότι έχουν την ικανότητα να διαθέτουν αίσθημα της δικαιοσύνης και αντίληψη του αγαθού. Και εφόσον τούτη η τελευταία ικανότητα είναι κανονικά αναπτυγμένη και χρησιμοποιείται, θεωρούμε πως οι αντιλήψεις των προσώπων περί αγαθού είναι, σε κάθε δεδομένη στιγμή, καθορισμένες. Δηλαδή εκφράζουν ένα σχήμα τελικών σκοπών και δεσμών, μαζί με ένα περιεκτικό δόγμα, στο φως του οποίου ερμηνεύονται όλα ετούτα τα στοιχεία.

Οι αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου ως ιδέες του λόγου δεν είναι, σίγουρα, περισσότερο κατασκευασμένες απ' ό,τι οι αρχές του πρακτικού λόγου. Αλλά μπορούμε να τις σκεφτούμε ως φτιαγμένες μέσα από συναρμοιογήσεις και συνδέ-

σεις. Όπως κάναμε μόλις προηγουμένως, μπορούμε να στοχαστούμε το πώς τούτες οι ιδέες εμφανίζονται στην πρακτική μας σκέψη και να προσπαθήσουμε να κατασρώσουμε μια διάταξη στην οποία αυτές να μπορούν να συσχετισθούν μεταξύ τους, από τη γενικότερη και απλούστερη ως την πιο ειδική και σύμπλοκη. Έτσι, η βασική ιδέα της κοινωνίας είναι μια ιδέα στην οποία τα μέλη της κοινωνίας εμπλέκονται όχι απλώς σε δραστηριότητες τις οποίες συντονίζουν οι διαταγές μιας κεντρικής εξουσίας, αλλά σε δραστηριότητες που καθοδηγούνται από δημόσια αναγνωρισμένους κανόνες και διαδικασίες, τις οποίες τα συνεργαζόμενα πρόσωπα αποδέχονται και θεωρούν ότι αυτές ρυθμίζουν με πρόνοια τρόπο τη συμπεριφορά τους. Παίρνουμε μια ιδέα της πολιτικής κοινωνίας αν προσθέσουμε σ' αυτά ότι οι συνεργατικές δραστηριότητες αρκούν για όλες τις κύριες επιδιώξεις της ζωής και ότι τα μέλη της κοινωνίας αυτής κατοικούν επί γενεές σε μια δεδομένη επικράτεια που είναι σαφώς καθορισμένη (I: 3.2-3). Τούτη η ιδέα ανήκει στον πρακτικό λόγο και περιλαμβάνει την ιδέα της πρόνοιας, αρμόζουσας ή σωστής διαγωγής.

2. Εκείνο που λείπει από τη σκιαγράφιση της βασικής ιδέας της κοινωνίας με τούτο τον τρόπο είναι η αντίληψη του ορθού και του αγαθού, με βάση την οποία τα μέλη της κοινωνίας δέχονται τους κανόνες και τις διαδικασίες που καθοδηγούν τις δραστηριότητές τους. Στη δικαιοσύνη ως επιείκεια τούτη η αντίληψη που μας λείπει κατασκευάζεται χρησιμοποιώντας τις αρχές του πρακτικού λόγου, ενωμένες με κάποιες πολιτικές αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου. Τούτη είναι μια ιδιόζουσα περίπτωση, στην οποία τα μέλη της κοινωνίας είναι πολίτες που θεωρούνται ελεύθεροι και ίσοι, χάρη στο ότι κατέχουν στον απαιτούμενο βαθμό τις δύο ηθικές δυνάμεις. Αυτή είναι η βάση της ισότητας. Το ηθικό δρων υποκείμενο εδώ είναι ο ελεύθερος και ίσος πολίτης ως μέλος της κοινωνίας, όχι το ηθικό δρων υποκείμενο εν γένει.

Άλλες κοινωνίες έχουν διαφορετική θεώρηση η οποία είναι θεμελιωμένη σε ορισμένα θρησκευτικά ή φιλοσοφικά τους δόγματα. Οι αντιλήψεις τους για τη δικαιοσύνη κατά πάσα πιθανότητα δεν είναι κατασκευαστικές, με τον τρόπο που χρησιμοποιήσαμε εμείς αυτό τον όρο, και πιθανώς είναι περιεκτικές και όχι πολιτικές. Δεν χρειάζεται εδώ να αναφέρω παραδείγματα, αλλά όποια και αν είναι αυτά τα θρησκευτικά ή φιλοσοφικά δόγματα δέχομαι εκ προοιμίου πως όλα τους περιέχουν μια αντίληψη του ορθού και του αγαθού η οποία περιλαμβάνει μια αντίληψη της δικαιοσύνης τέτοια, ώστε να μπορεί να εννοηθεί με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ότι προωθεί το κοινό καλό. Πρέπει να είναι δυνατό να εννοηθεί τούτη η αντίληψη με τέτοιο τρόπο, ώστε όταν την ακολουθεί η κοινωνία να παίρνει υπόψη της το καλό όλων των μελών της και της κοινω-

νίας ως όλη. Οι κανόνες και οι διαδικασίες, που συνδέονται με κάποιες επίκαιρες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και άλλες δημόσιες πεποιθήσεις, δεν αποκλείουν τούτη τη δυνατότητα. Τούτη η ιδέα της δικαιοσύνης μπορεί να μοιάζει ασθενής. Ωστόσο, κάποια τέτοια ιδέα είναι αναγκαία προκειμένου να έχουμε μια κοινωνία με ένα νομικό σύστημα που να επιβάλλει αυτές που ορθά πιστεύεται ότι είναι αυθεντικές υποχρεώσεις μάλλον, παρά μια κοινωνία η οποία απλώς καταναγκάζει υπηκόους ανίκανους να αντισταθούν¹⁵. Οι καθορισμένες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου είναι ουσιώδη στοιχεία κάθε αντίληψης της δικαιοσύνης και του αγαθού.

Ας πούμε, λοιπόν, πως οι αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου, καθώς και ο δημόσιος ρόλος που διαδραματίζουν οι αρχές της δικαιοσύνης, είναι ιδέες του πρακτικού λόγου. Δεν δέχονται μόνον εκ προοιμίου μια μορφή τέτοια, που ο πρακτικός λόγος απαιτεί για την εφαρμογή του, αλλά και παρέχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ανακύπτουν εκάστοτε τα πρακτικά ερωτήματα και προβλήματα: ποια είναι η φύση της κοινωνικής συνεργασίας; Είναι τα πρόσωπα που συνεργάζονται ελεύθερα και ίσα, ή μήπως τους ανατίθενται ρόλοι διαφορετικοί σύμφωνα με κάποιες επιταγές της θρησκείας και του πολιτισμού; Χωρίς τις ιδέες της κοινωνίας και του προσώπου δεν έχουν θέση οι αντιλήψεις του ορθού και του αγαθού. Αυτές είναι ιδέες εξίσου βασικές με εκείνες της κρίσης και της συναγωγής συμπερασμάτων, καθώς και με τις αρχές του πρακτικού λόγου.

5. Τρεις έννοιες της αντικειμενικότητας

1. Η ορθολογική ενορασιοκρατία, ο ηθικός κατασκευισμός του Καντ και ο πολιτικός κατασκευισμός της δικαιοσύνης ως επιείκειας, και οι τρεις αυτές θεωρήσεις, έχουν

¹⁵ Εδώ έχω στο νου μου πως, προκειμένου να είναι βιώσιμο ένα νομικό σύστημα, πρέπει να έχει ένα ορισμένο περιεχόμενο, για παράδειγμα, το ελάχιστο περιεχόμενο του φυσικού δικαίου που συζητά ο H. L. A. Hart στο *The Concept of Law*, σ. 189-195. Ή και κάτι ισχυρότερο από αυτό, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, όπως υποστηρίζει ο Φίλιπ Σόπερ ότι ένα νομικό σύστημα πρέπει να τιμά ορισμένα δικαιώματα, προκειμένου να μπορεί να γεννήσει ηθικά δεσμευτικές υποχρεώσεις και όχι απλώς να καταναγκάζει για παράδειγμα, ένα ελάχιστο δικαίωμα στην ασφάλεια της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας· ένα δικαίωμα στη δικαιοσύνη, το οποίο εννοείται ότι υποστηρίζει την τυπική, τουλάχιστον, ισότητα, καθώς και μια αμοιβαία σχέση μεταξύ κυβερνώντος και κυβερνώμενων, η οποία να επιτρέπει τον αμοιβαίο σεβασμό. Όλα αυτά, με τη σειρά τους, απαιτούν ένα δικαίωμα συζήτησης και μια καλή τη πίστει επίσημη αξίωση στην απόδοση της δικαιοσύνης. Βλ. Philip Soper, *A Theory of Law*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1984, σ. 125-147. Θεωρώ δεδομένο ότι μια κοινωνία έχει μια αντίληψη της δικαιοσύνης η οποία ανταποκρίνεται σε τέτοιας λογής συνθήκες, οι οποίες έχουν συνοχή με μια ιδέα για το πώς προάγεται το κοινό αγαθό. Ειδικά όμως, μπορεί να μην έχουμε κοινωνία, αλλά κάτι άλλο.

τις δικές τους αντιλήψεις περί αντικειμενικότητας, μοιλονότι η καθεμιά τους αντιλαμβάνεται την αντικειμενικότητα με διαφορετικό τρόπο. Η καθεμιά τους μπορεί να σκέφτεται ότι οι αντιλήψεις των άλλων βασίζονται σε μη ορθές παραδοχές. Θα δούμε, όμως, πως τόσο η ενορασιοκρατία όσο και η θεώρηση του Καντ θα μπορούσαν να αναγνωρίσουν πως ο πολιτικός κατασκευισμός παρέχει μια αρμόζουσα βάση για την αντικειμενικότητα όσον αφορά τους περιορισμένους πολιτικούς του σκοπούς. Για να εξηγήσω τα εν λόγω ζητήματα, σε τούτη εδώ την ενότητα επισκοπώ πως καθεμιά από αυτές τις θεωρήσεις χωρά πέντε ουσιώδη στοιχεία μιας αντίληψης της αντικειμενικότητας¹⁶.

Το πρώτο ουσιώδες στοιχείο είναι ότι μια αντίληψη της αντικειμενικότητας πρέπει να εδραϊώνει ένα δημόσιο πλαίσιο σκέψης επαρκές για να βρísκει εφαρμογή η έννοια της κρίσης, όσο και για να συνάγονται συμπεράσματα με βάση λόγους και ενδείξεις έπειτα από συζήτηση και τον δέοντα στοχασμό. Πράγματι, τούτο απαιτείται για όλων των ειδών τις έρευνες, είτε αυτές είναι ηθικές είτε πολιτικές, επιστημονικές ή ζητήματα κοινού νου. Αν λοιπόν η ιδέα του λογισμού και της κρίσης βρísκει εφαρμογή στις ηθικές και τις πολιτικές μας δηλώσεις, σε αντιδιαστολή προς το να εκφράζουμε απλώς μια ψυχολογική μας κατάσταση, τότε θα πρέπει να μπορούμε να διατυπώσουμε κρίσεις και να συνάγουμε συμπεράσματα με βάση κάποια από κοινού αναγνωρισμένα κριτήρια κι ενδείξεις. Και κατ' αυτό τον τρόπο, και όχι με κάποιον άλλο τρόπο, ας πούμε με την απλή ρητορική ή την πειθώ, θα πρέπει να φθάνουμε σε συμφωνία με την ελεύθερη άσκηση των δυνάμεών μας της κρίσης.

Συμπαραομαρτούμενο τούτου του πρώτου στοιχείου είναι το δεύτερο, δηλαδή το εξής: είναι καθοριστικό χαρακτηριστικό της κρίσης (ηθικής ή άλλης) ότι στοχεύει να είναι εύλογη ή αληθινή, αναλόγως της περίπτωσης. Έτσι, μια αντίληψη της αντικειμενικότητας πρέπει να προσδιορίζει μια έννοια της ορθής κρίσης, η οποία φτιάχνεται από τη δική της οπτική γωνία και, επομένως, υπόκειται στα δικά της κανονιστικά κριτήρια. Μπορεί να συλλογιστεί τις ορθές κρίσεις με τον οικείο σε μας τρόπο, δηλαδή ως ορθές, σύμφωνα με μια ανεξάρτητη τάξη αξιών, όπως συμβαίνει στην ορθολογική ενορασιοκρατία. Ή, όπως συμβαίνει στον πολιτικό κατασκευισμό, μπορεί να βλέπει τις ορθές κρίσεις ως εύλογες. Δηλαδή να θεωρεί ότι υποστηρίζονται από την υπεροχή των λόγων που προσδιορίζονται από εκείνες τις αρχές του δικαίου και της δικαιοσύνης, οι

¹⁶ Τούτα τα ουσιώδη στοιχεία είναι ευρύτατα αναγνωρισμένα. Δεν υπάρχει τίποτε το καινούργιο στον τρόπο που τα αποδίδω εδώ.

οποίες προκύπτουν από μια διαδικασία που ορθά διατυπώνει τις αρχές του πρακτικού λόγου ενωμένες με αρμόζουσες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου.

2. Ως ένα τρίτο ουσιώδες της στοιχείο, μια αντίληψη της αντικειμενικότητας πρέπει να προσδιορίζει μια διάταξη λόγων που δίδεται από τις αρχές και τα κριτήριά της, και μάλιστα πρέπει να επισημαίνει (assign) τούτους τους λόγους στα δρώντα υποκείμενα, τόσο στα φυσικά όσο και τα συλλογικά, ως λόγους τους οποίους θα πρέπει αυτά να εξετάζουν και να καθοδηγούνται από αυτούς σε ορισμένες περιστάσεις. Θα πρέπει να δρουν σύμφωνα με τούτους τους επισημασμένους λόγους, είτε αυτοί συνιστούν το κίνητρό τους είτε όχι. Και, επομένως, τούτοι οι λόγοι μπορεί να υπεριοχύουν απέναντι σε εκείνους τους λόγους που τα δρώντα υποκείμενα έχουν, ή νομίζουν ότι έχουν, από τη δική τους οπτική γωνία.

Και πάλι ως συμπαραμαρτούν, έχουμε ένα τέταρτο ουσιώδες στοιχείο: ότι μια αντίληψη της αντικειμενικότητας πρέπει να διακρίνει την αντικειμενική οπτική γωνία—όπως αυτή μας δίδεται, ας πούμε, από την οπτική γωνία ορισμένων αρμόδια εύλογων και ορθολογικών δρώντων υποκειμένων— από την οπτική γωνία οποιουδήποτε ειδικότερου δρώντος υποκειμένου, φυσικού ή νομικού προσώπου, ή οποιασδήποτε ειδικότερης ομάδας δρώντων υποκειμένων σε οποιαδήποτε ειδικότερη χρονική στιγμή. Είναι μέρος της κατανόησης της έννοιας της αντικειμενικότητας το ότι ποτέ δεν υποθέτουμε πως, επειδή εμείς σκεφτόμαστε ότι κάτι είναι δίκαιο ή εύλογο, ή επειδή κάποια ομάδα το σκέφτεται αυτό, τούτο πράγματι γίνεται δίκαιο ή εύλογο.

Το πέμπτο ουσιώδες στοιχείο είναι ότι μια αντίληψη της αντικειμενικότητας περιλαμβάνει μια παρουσίαση του τι συνιστά συμφωνία στην κρίση μεταξύ των εύλογων δρώντων υποκειμένων. Μπορεί να μας ήξει, όπως η ενορασιοκρατία, ότι τα εύλογα δρώντα υποκείμενα κατέχουν τις διανοητικές και ηθικές δυνάμεις που τα καθιστούν ικανά να γνωρίζουν την ανεξάρτητη τάξη των αξιών, καθώς και να εξετάζουν, να προσαρμόζουν και να συντονίζουν τις κρίσεις τους που αφορούν τούτη την τάξη με τη συζήτηση και το στοχασμό. Ή αλλιώς, όπως ο πολιτικός κατασκευασμός, μπορεί να βλέπει τα εύλογα πρόσωπα ως ικανά να μάθουν και να αφομοιώσουν τις έννοιες και τις αρχές του πρακτικού λόγου καθώς και τις αρχές του ορθού και του δίκαιου που προκύπτουν από τη διαδικασία της κατασκευής¹⁷. Όταν θα έχουν μάθει αυτά τα πράγματα και

¹⁷ Τούτο δεν εξυπονοεί ότι εμείς γνωρίζουμε αυτή τη διαδικασία, αλλὰ μάλιστον ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τις αρχές που προκύπτουν από αυτήν.

θα τα έχουν αφομοιώσει, τα εύλογα πρόσωπα θα μπορούν να εφαρμόζουν τούτες τις αρχές και τα κανονιστικά κριτήρια με τρόπο ορθό και, εφόσον στηρίζονται στην ίδια (αληθινή) πληροφόρηση, να καταλήγουν στα ίδια (ή σε παρόμοια) συμπεράσματα.

Για να συνοψίσουμε: μια ηθική και πολιτική αντίληψη είναι αντικειμενική, μόνον εάν εδραιώνει ένα πλαίσιο σκέψης, λογισμού και κρίσης που να ανταποκρίνεται σε τούτα τα πέντε ουσιώδη στοιχεία. Από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η τάξη των λόγων μιας ορισμένης αντίληψης, φαίνεται καθαρά πως η κρίση οποιουδήποτε δρώντος υποκειμένου, φυσικού ή νομικού προσώπου, μπορεί να είναι λανθασμένη. Γίνεται διάκριση μεταξύ αφενός του λογισμού και της κρίσης, όσο ειλικρινή και κατά τα φαινόμενα ορθά και αν είναι αυτά, και αφετέρου αυτού που είναι αληθινό ή εύλογο (αναλόγως με τη θεώρηση στην οποία αναφερόμαστε). Ας προσθέσουμε ότι όσον αφορά τα εύλογα δρώντα υποκείμενα είναι καθοριστικό τους χαρακτηριστικό ότι αναγνωρίζουν τούτα τα ουσιώδη στοιχεία, και πως τούτη η αναγνώρισή τους βοηθά να διασφαλιστεί το υπόβαθρο που είναι απαραίτητο για να υπάρξει συμφωνία στην κρίση. Ένα έκτο ουσιώδες στοιχείο, το οποίο συζητάμε στην επόμενη ενότητα, απαιτεί να μπορούμε να εξηγήσουμε με έναν συγκεκριμένο τρόπο τις τυχόν διαφωνίες (III: 7:2).

3. Λέγοντας ότι οι τρεις θεωρήσεις που συζητήσαμε έχουν διαφορετικές αντιλήψεις της αντικειμενικότητας, ήμε ότι δεν εξηγούν τούτα τα ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικότητας με τον ίδιο τρόπο. Σκεφθείτε την ορθολογική ενορασιοκρατία: όσον αφορά το δεύτερο ουσιώδες στοιχείο, θεωρεί ως ορθή ηθική κρίση εκείνη η οποία αληθεύει σε σχέση με μια ανεξάρτητη τάξη ηθικών αξιών. Ούτε ο ηθικός κατασκευασμός του Καντ ούτε ο πολιτικός κατασκευασμός θεωρούν τις ηθικές κρίσεις ως αντικειμενικές με τούτο τον τρόπο, αφού κανένας τους δεν επαγγέλλεται την ύπαρξη μιας ανεξάρτητης τάξης αξιών (μοιλιονότι ο πολιτικός κατασκευασμός ούτε και την αρνείται). Ορισμένα είδη ορθολογικής ενορασιοκρατίας είναι επίσης ετερόνομα με την πρώτη και δογματική έννοια (III: 1.6). Και τούτο τα διακρίνει όχι μόνον από τον κατασκευασμό του Καντ αλλὰ και από τον πολιτικό κατασκευασμό της δικαιοσύνης ως επιείκειας. Ωστόσο, για τον πολιτικό κατασκευασμό η ετερονομία με τούτη τη δογματική έννοια δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της ορθολογικής ενορασιοκρατίας αυτής καθαυτήν, αλλὰ μόνον ένα χαρακτηριστικό του πώς ορισμένες εκδοχές της τελειότητας βλέπουν, ή παρουσιάζουν, την τάξη των αξιών.

Πώς όμως ανταποκρίνεται η ορθολογική ενορασιοκρατία στο τέταρτο ουσιώδες στοιχείο της αντικειμενικότητας, δηλαδή πώς διακρίνει μεταξύ της οπτικής γωνίας

του δρώντος υποκειμένου και της αντικειμενικής οπτικής γωνίας, και πώς εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο το δρων υποκείμενο ενδέχεται να σφάλλει; Εδώ η ενορασιοκρατία μπορεί να στηρίζεται σε μια παρουσίαση των πρώτων αρχών και αντιλήψεων του πρακτικού λόγου που δεχόμαστε μετά τον δέοντα στοχασμό (III: 1.4). Κατόπιν, διακρίνει από αυτές την οπτική γωνία του δρώντος υποκειμένου. Η ορθολογική ενορασιοκρατία μπορεί να συμφωνεί με τον πολιτικό κατασκευισμό ότι δεν υπάρχει τρόπος για να έχουμε μια καλή θεμελιωμένη γνώση της τάξης των αξιών ή για να διαμορφώσουμε εύλογες πεποιθήσεις σχετικά με τις τελευταίες, χωρίς να προηγηθεί μια αιτιολογημένη συζήτηση, μοιλονότι η ενορασιοκρατία επικαλείται κάποιες ιδέες της ηθικής ενορατικής αντίληψης και διαίσθησης με τρόπους που δεν τις επικαλείται ο κατασκευισμός.

4. Από αυτά συνάγεται ότι κάποιες εκδοχές της ορθολογικής ενορασιοκρατίας και του πολιτικού κατασκευισμού – υποθέτουμε προς στιγμήν ότι αμφότεροι εξετάζουν κάποιες πολιτικές αξίες – θα μπορούσαν να συμφωνήσουν ακριβώς στις ίδιες αρχές του πρακτικού λόγου και στις ίδιες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου. Και οι δύο θα μπορούσαν, επίσης, να δεχθούν το κατασκευιστικό επιχείρημα που ξεκινά από την πρωταρχική θέση, το οποίο μας δίνει τις αρχές της πολιτικής δικαιοσύνης. Καθεμιά τους θα χρησιμοποιούσε το ίδιο πλαίσιο αναφοράς προκειμένου να διακρίνει μεταξύ της οπτικής γωνίας ενός δρώντος υποκειμένου και της αντικειμενικής οπτικής γωνίας. Η διαφορά είναι πως η ορθολογική ενορασιοκρατία θα προσέθετε ότι μια εύλογη κρίση είναι αληθινή, ή κατά πάσα πιθανότητα αληθινή (ανάλογα με τη δύναμη των λόγων που προσάγονται), με βάση μια ανεξάρτητη τάξη αξιών. Ο πολιτικός κατασκευισμός ούτε θα το επαγγέλλοταν αυτό ούτε θα το αρνιόταν. Για τους δικούς του στόχους, όπως θα δούμε αργότερα, η έννοια του εύλογου αρκεί.

Έτσι, η ορθολογική ενορασιοκρατία μπορεί να παραδεχθεί ότι ο πολιτικός κατασκευισμός διαθέτει ένα είδος αντικειμενικότητας, το οποίο αρμόζει στις δικές του πολιτικές και πρακτικές επιδιώξεις. Η αντίρρησή της είναι πως ο κατασκευισμός στερείται μιας πρέπουσας αντίληψης της αλήθειας των ηθικών κρίσεων, δηλαδή μιας αντίληψης η οποία να βλέπει τις ηθικές αρχές ως αληθείς ή ψευδείς σε σχέση με μια ανεξάρτητη τάξη αξιών. Ο πολιτικός κατασκευισμός δεν χρησιμοποιεί τούτη την ιδέα της δικαιοσύνης και προσθέτει ότι το να επαγγέλλομαι ή να απορρίπτεις ένα τέτοιο λογικό δόγμα πηγαίνει πέρα από τα όρια μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης, η οποία οριοθετείται έτσι ώστε να είναι όσο γίνεται περισσότερο αποδεκτή για όλη τα εύλογα περιεκτικά δόγματα. Ένας ορθολογικός διαισθητιστής, που θα συμφωνούσε

με το περιεχόμενο της δικαιοσύνης ως επιείκειας (ή με κάποια άλλη παρόμοια κατασκευιστική θεώρηση), και ο οποίος θα επαγγέλλοταν κάποια σύνδεση μεταξύ των εύλογων κρίσεων αυτής της θεώρησης και των αληθινών κρίσεων, θα μπορούσε, επίσης, να θεωρήσει τούτες τις εύλογες κρίσεις ως αληθινές. Δεν θα υπήρχε καμιά σύγκρουση μεταξύ τους (III: 8)¹⁸.

Όσο για τον ηθικό κατασκευισμό του Καντ (III: 2), αυτός θεωρεί ορθή ηθική κρίση εκείνη που ανταποκρίνεται σε όλη τα σχετικά κριτήρια ευλογότητας και ορθολογικότητας, τα οποία ενσωματώνονται στη διαδικασία της κατηγορικής προσταγής για τον έλεγχο των γνωμώνων. Μια κρίση που υποστηρίζεται με πρέποντα τρόπο από αρχές, καθώς και εκείνες οι παραδοχές που ανταποκρίνονται στα κριτήρια ελέγχου, αναγνωρίζονται ως ορθές από κάθε εντελώς εύλογο και ορθολογικό (και ενήμερο) πρόσωπο. Αυτό εννοεί ο Καντ όταν ήγει πως τούτες οι κρίσεις είναι καθολικά κοινωθήσιμες: ότι καθώς είναι εύλογες και λογικές αναγνωρίζουμε, εφαρμόζουμε και μπορούμε να εξηγήσουμε και στους άλλους την ίδια διαδικασία για την επικύρωσή τους. Εξασφαλίζουν, λοιπόν, όλη τα ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικότητας.

5. Ποιο ρόλο διαδραματίζουν τα ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικής οπτικής γωνίας και τι κάνουν αυτά; Θυμηθείτε, από την υποενότητα II: 1.4, ότι το εύλογο είναι δημόσιο με τρόπους που το ορθολογικό δεν είναι: μέσω του εύλογου εισερχόμαστε στον δημόσιο κόσμο των άλλων, έτοιμοι να προτείνουμε ή να δεχούμε, αναλόγως της περίπτωσης, κάποιες εύλογες αρχές που προσδιορίζουν τους επιεικείς όρους της συνεργασίας. Τούτες οι αρχές προκύπτουν από μια κατασκευαστική διαδικασία, η οποία εκφράζει τις αρχές του πρακτικού λόγου ενωμένες με κάποιες αρμόζουσες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου, και ως τέτοιες οι εν λόγω αρχές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υποστηρίξουν τις κρίσεις μας ως εύλογες. Από κοινού αυτά τα στοιχεία μας δίνουν μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης για να κρίνουμε τους βασικούς θεσμούς, και προσδιορίζουν τις πολιτικές αξίες με όρους σύμφωνα με τους οποίους τούτοι οι θεσμοί μπορούν να εκτιμηθούν. Τα ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικότητας είναι, λοιπόν, εκείνα τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα πλαίσιο σκέψης και κρίσης προκειμένου να συνιστά μια ανοιχτή και δημόσια βάση δικαιοσύνης για τους πολίτες ως ελεύθερους και ίσους. Όταν οι πολίτες συμμερίζο-

¹⁸ Τούτο προχωρά παράλληλα προς όσα υποστηρίζονται στο άρθρο μου «Ο Καντιανός κατασκευισμός στην ηθική θεωρία»: βλ. «Kantian Constructivism in Moral Theory», *ό.π.*, σ. 507 κ.ε.

νται μια εύλογη πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης, εξασφαλίζουν από κοινού ένα κοινό έδαφος επάνω στο οποίο μπορεί να προχωρήσει η δημόσια συζήτηση των θεμελιωδών ερωτημάτων.

Μπορούμε να το δούμε αυτό ελέγχοντας με τη σειρά τα ουσιώδη στοιχεία. Το πρώτο ουσιώδες καλύπτει χονδρικά αυτό που μόλις είπαμε: μας δηλώνει ότι μια αντίληψη της αντικειμενικότητας πρέπει να εδραιώνει ένα δημόσιο πλαίσιο επαρκές για να βρῖσκει εφαρμογή η έννοια της κρίσης και για να μπορούν να συνάγονται συμπεράσματα με βάση αμοιβαία αναγνωρίσιμους λόγους και τεκμήρια. Το δεύτερο ουσιώδες προσθέτει ότι, στην περίπτωση του κατασκευασμού, αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της κρίσης ότι στοχεύουμε να διατυπώσουμε μια εύλογη κρίση, η οποία στηρίζεται στην υπεροχή των λόγων εκείνων που μας δίνει μια αρμόζουσα διαδικασία.

Το τρίτο ουσιώδες στοιχείο απαιτεί οι λόγοι, με τη σειρά που μας τους δίνουν οι αρχές, να επισημαίνονται στα δρώντα υποκείμενα ως λόγοι στους οποίους αυτό πρέπει να αποδίδουν τη δέουσα προτεραιότητα, καθώς και να διακρίνονται από τους λόγους τους οποίους τα ίδια υποκείμενα δέχονται από τη δική τους οπτική γωνία. Αν δεν απαιτούνταν αυτό, τότε δεν θα βρισκόταν καμιά επίκοινη βάση δημόσιας δικαιοδότησης. Τέλος, ως παρεπόμενο, το τέταρτο ουσιώδες στοιχείο ενισχύει το τρίτο τονίζοντας τη διάκριση μεταξύ της αντικειμενικής οπτικής γωνίας και εκείνης οποιουδήποτε συγκεκριμένου προσώπου. Εν γένει, πάντοτε χρειάζεται σκέψη και κρίση για να ευθυγραμμιστεί η δική μας οπτική γωνία με την αντικειμενική. Και πάλι, τούτο είναι αναγκαίο προκειμένου να βρεθεί μια επίκοινη δημόσια βάση δικαιοδότησης.

Παρατηρήστε ότι στον κατασκευασμό η αντικειμενική οπτική γωνία πάντοτε νοείται ως η οπτική γωνία κάποιων κατάλληλων προσδιορισμένων εύλογων και ορθολογικών προσώπων. Στο δόγμα του Καντ, είναι η οπτική γωνία κάποιων τέτοιων προσώπων ως μελών ενός βασιλείου σκοπών. Τούτη η επίκοινη οπτική γωνία είναι εφικτή, αφού δίδεται από την κατηγορική προσταγή η οποία αντιπροσωπεύει τις αρχές και τα κριτήρια που εξυπονοούνται από τον επίκοινο ανθρώπινό τους λόγο. Παρόμοια, στη δικαιοσύνη ως επιείκεια είναι η οπτική γωνία των ελεύθερων και ίσων πολιτών που απολαμβάνουν την πρέπουσα αντιπροσωπεία. Έτσι, αντίθετα από αυτό που ο Νάγκελ ονομάζει «η απρόσωπη οπτική γωνία»¹⁹, ο κατα-

¹⁹ Βλέπε στο έργο του Thomas Nagel, *The View from Nowhere*. New York: Oxford University Press, 1986, σ. 138-143 και αλλού.

σκευισμός, τόσο ο ηθικός όσο και ο πολιτικός, μας λέει ότι η αντικειμενική οπτική γωνία πρέπει πάντοτε να είναι από κάποια θέση. Αυτό επειδή, καθώς επικαλείται τον πρακτικό λόγο, πρέπει να εκφράζει την οπτική γωνία κάποιων προσώπων, φυσικών²⁰ ή συνεστημένων συλλογικών, τα οποία κατάλληλα χαρακτηρίζονται εύλογα και ορθολογικά. Δεν υπάρχει κανένα τέτοιο πράγμα, όπως η οπτική γωνία του πρακτικού λόγου αυτού καθ'αυτόν. Τούτο συνδέεται με αυτό που είπα παραπάνω, στην ενότητα III: 4, για το ρόλο που διαδραματίζουν οι αντιλήψεις του προσώπου και της κοινωνίας.

Μια τελευταία παρατήρηση. Είπα προηγουμένως ότι τα ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικότητας (συμπεριλαμβανομένου του έκτου, στην υποενότητα III: 7.2) είναι αναγκαία για να υπάρξει μια επίκοινη δημόσια βάση δικαιοδότησης. Σ' αυτό προσθέστε πως είναι συνάμα και επαρκή. Με τούτα ο πολιτικός φιλελευθερισμός εξασφαλίζει μια παρουσίαση της αντικειμενικότητας η οποία επαρκεί για τους σκοπούς μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης. Όπως είπαμε, δεν του χρειάζεται να προχωρήσει πέρα από την αντίληψή του περί της εύλογης κρίσης· την αντίληψη της αθηθικής ηθικής κρίσης μπορεί να την αφήσει στα περιεκτικά δόγματα.

6. Η αντικειμενικότητα ανεξάρτητη από την αιτιακή θεώρηση της γνώσης

1. Ο κατασκευισμός υποστηρίζει ότι η αντικειμενικότητα του πρακτικού λόγου είναι ανεξάρτητη από την αιτιακή θεωρία της γνώσης. Για να διευκρινίσω τούτο το σημείο, καθώς και τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν, θα εξετάσω μια αντίρρηση. Ορισμένοι συγγραφείς θα έλεγαν ότι καμιά από τις τρεις αντιλήψεις που επισκοπήσαμε δεν είναι με κανέναν τρόπο αντίληψη της αντικειμενικότητας. Υποστηρίζουν ότι η αντικειμενικότητα των κρίσεων και των πεποιθήσεων εξαρτάται από το αν αυτές έχουν κάποια κατάλληλη εξήγηση στο πλαίσιο κάποιας αιτιακής θεώρησης της γνώσης. Σκέφτονται πως μια κρίση (ή πεποίθηση) είναι αντικειμενική, εάν και μόνον εάν το περιεχόμενο της είναι (εν μέρει) το αποτέλεσμα μιας αρμόζουσας λογής αιτιακής διαδικασίας η οποία επηρεάζει, ας πούμε, την αισθητήριά μας εμπειρία επάνω στην οποία βασίζεται η εν λόγω κρίση.

²⁰ Ο κριτικά σκεπτόμενος θεατής του Χιουμ, στη *Διατριβή για την ανθρώπινη φύση* (David Hume, *The Treatise on Human Nature*), είναι παράδειγμα ενός τέτοιου ατόμου.

Για παράδειγμα, η αντιληπτήριά μας κρίση ότι η γάτα βρίσκεται πάνω στο χαλί είναι αποτέλεσμα (εν μέρει) μιας αρμόζουσας αιτιακής διαδικασίας, η οποία επηρεάζει την αντιληπτήριά μας εμπειρία ότι η γάτα είναι πάνω στο χαλί. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση υφίσταται μια οικεία εξήγηση τέτοιων αντιληπτήριων εμπειριών από τον κοινό νοου, επάνω στην οποία βασίζονται οι αντιληπτήριές μας κρίσεις για φυσικά αντικείμενα μεσαίου μεγέθους. Εν καιρώ η γνωσιακή ψυχολογία θα πρέπει να μπορέσει να εξηγήσει αντίστοιχα ακόμα και τις πιο θεωρητικές, υπέρτερης τάξης πεποιθήσεις μας. Οι πεποιθήσεις των θεωρητικών φυσικών κάποτε θα εξηγηθούν και αυτές με τέτοιον τρόπο. Ακόμα και τούτες οι πεποιθήσεις είναι αντικειμενικές, επειδή έχουν μια εξήγηση που δείχνει ότι, αν οι φυσικοί τις ασπάζονται, αυτό είναι αποτέλεσμα (εν μέρει) μιας αρμόζουσας αιτιακής διαδικασίας η οποία σχετίζεται με το ότι ο κόσμος είναι όπως νομίζουν οι φυσικοί ότι είναι²¹.

2. Τούτη η αντίρρηση θέτει βαθιά ερωτήματα σχετικά με την ιδέα της αντικειμενικότητας. Δεν μπορώ να τα συζητήσω εδώ, αλλήα απλώς θα διατυπώσω μια γνώμη, ως εξής: Ο πολιτικός κατασκευισμός δέχεται τη θεώρηση του Καντ μέχρις αυτού το σημείο: υποστηρίζει ότι διαφορετικές αντιλήψεις της αντικειμενικότητας αρμόζουν στον θεωρητικό και διαφορετικές στον πρακτικό λόγο. Ίσως αυτό να συμβαίνει επειδή, όπως είδαμε, ο πολιτικός κατασκευισμός σκέφτεται ότι ο θεωρητικός λόγος αφορά τη γνώση δεδομένων αντικειμένων, ενώ ο πρακτικός αφορά την παραγωγή αντικειμένων σύμφωνα με μια ορισμένη αντίληψη τούτων των ιδίων αντικειμένων. Εμείς, ως πρόσωπα εύλογα και ορθολογικά πρέπει, κατά κάποιον τρόπο, να κατασκευάζουμε κατάλληλα τις αρχές του ορθού και του δίκαιου και να προσδιορίζουμε την αντίληψη των αντικειμένων που θα παραγάγουμε και, κατ' αυτό τον τρόπο, να καθοδηγούμε την πρακτική μας συμπεριφορά από τον πρακτικό ορθό λόγο. Μια θεμιτή αντίληψη της αντικειμενικότητας για τη λογική και τα μαθη-

²¹ Τούτη η αντίληψη της αντικειμενικότητας εφαρμόστηκε στις ηθικές κρίσεις από τον Γκίλιμπερτ Χάρμαν (Gilbert Harman, *The Nature of Morality*, New York: Oxford University Press, 1971, κεφάλαια 1-2), για να υποστηρίξει ότι αυτές δεν είναι αντικειμενικές. Το δοκίμιο του Warren Quinn, «Truth and Explanation in Ethics», *Ethics* 96 (1986) περιλαμβάνει μια εκτεταμένη κριτική της άποψης του Χάρμαν. Λίγο πολύ την ίδια αντίληψη χρησιμοποιεί ο Μπέρναρντ Ουίλλιαμς στο *Η ηθική και τα όρια της φιλοσοφίας* (Bernard Williams, *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985). Για μια κριτική επισκόπηση βλέπε το άρθρο του Κουίν, «Στοχασμοί επάνω στην απώλεια της ηθικής γνώσης»: Warren Quinn, «Reflections on the Loss of Moral Knowledge and Williams on Objectivity», *Philosophy and Public Affairs* (1987). Χρωστάω χάρη και στα δύο δοκίμια του Κουίν.

ματικά παρουσιάζει ειδικές δυσκολίες, τις οποίες δεν θα εξετάσω²². Ωστόσο, όπως είδαμε, η σύγκριση μεταξύ του πρακτικού λογισμού και της μαθηματικής σκέψης είναι διδακτική. Για να συναντήσουμε την αντίρρηση στα μισά του δρόμου, ας παραδεχθούμε ότι η αιτιακή της απαίτηση αποτελεί μέρος μιας αρμόζουσας αντίληψης της αντικειμενικότητας για τις κρίσεις του θεωρητικού λόγου, ή τουλάχιστον για ένα μεγάλο μέρος της φυσικής επιστήμης, και παρομοίως για τις αντιληπτήριες κρίσεις²³.

Μολιταύτα, τούτη η απαίτηση δεν είναι ουσιώδης για όλες τις αντιλήψεις της αντικειμενικότητας και πάντως όχι για μια αντίληψη κατάλληλη για τον ηθικό και πολιτικό λογισμό. Τούτο μας το δείχνει το γεγονός ότι δεν απαιτούμε από μια ηθική ή πολιτική κρίση οι λόγοι που προβάλλει να δείχνουν ότι σχετίζονται με μια αρμόζουσα αιτιακή διαδικασία, ούτε απαιτούμε να μας δώσει καμιά εξήγησή της στο πλαίσιο της γνωσιακής ψυχολογίας. Μάλλον, αρκεί οι λόγοι που προβάλλονται να είναι επαρκώς ισχυροί. Εξηγούμε την κρίση μας, στο μέτρο που το κάνουμε αυτό, απλώς επαναλαμβάνοντας τα θεμελιωτικά της επιχειρήματα: η εξήγησή της έγκειται στους λόγους για τους οποίους ειλικρινά την ασπάζομαστε. Τι παραπάνω μπορεί να πει κανείς εδώ, πέρα από το να αμφισβητήσει την ειλικρίνεια και την ευλογότητά μας;

Βεβαίως, με δεδομένα τα πλήθος εμπόδια στη συμφωνία επί της πολιτικής κρίσης, ακόμα και ανάμεσα σε εύλογα πρόσωπα, δεν θα καταλήγουμε σε συμφωνία πάντοτε, ή ίσως ακόμα και πολλήν φορές. Αλλήα θα έπρεπε τουλάχιστον να μπορούμε να μειώσουμε τις διαφορές που μας χωρίζουν κι έτσι να πλησιάσουμε περισσότερο στη συμφωνία, και τούτο να το κάνουμε στο φως αυτών που θεωρούμε επίκαιρες αρχές και κριτήρια του πρακτικού λογισμού.

²² Όσον αφορά τούτες τις δυσκολίες βλέπε το Paul Benacerraf, «Mathematical Truth», *Journal of Philosophy* 70 (1973). Εδώ θα έπρεπε να προσθέσω ότι δέχομαι πως η γνώση του κοινού νοου (για παράδειγμα, οι αντιληπτήριές μας κρίσεις), της φυσικής επιστήμης και της κοινωνικής θεωρίας (όπως στην οικονομική και την ιστορία) και των μαθηματικών είναι (ή μπορεί να είναι) αντικειμενική, ίσως στην κάθε περίπτωση με τον ιδιαίτερο τρόπο που της αρμόζει. Το πρόβλημα είναι να διαυγάσουμε με ποιον τρόπο είναι αυτές οι γνώσεις αντικειμενικές και να δώσουμε μια κατάλληλη συστηματική παρουσίασή τους. Κάθε επιχειρήμα εναντίον της αντικειμενικότητας του ηθικού και του πολιτικού λογισμού το οποίο, εάν εφαρμοζόταν με έναν παράλληλο λογισμό εναντίον του κοινού νοου ή της επιστήμης ή των μαθηματικών, θα έδειχνε πως ούτε αυτά δεν είναι αντικειμενικά, θα πρέπει να είναι μη ορθά. Η αντικειμενικότητα του πρακτικού λογισμού είναι ένα κακά διαλεγμένο πεδίο, για να διαμφισβητηθεί το ερώτημα της αντικειμενικότητας εν γένει.

²³ Ο Κουίν, στο δοκίμιο του «Στοχασμοί επάνω στην απώλεια της ηθικής γνώσης» (βλ. παραπάνω, στη σημείωση 21) επιχειρηματολογεί εναντίον και αυτής της παραχώρησης και σκέφτεται ότι δεν ισχύει για τη φυσική ούτε για την επιστήμη εν γένει. Σκέφτομαι ότι μπορεί να έχει δίκιο ως προς αυτό, αλλήα δεν χρειάζεται να εξετάσω τούτο το σημείο εδώ.

7. Πότε υφίστανται, από πολιτική άποψη, αντικειμενικοί λόγοι;

1. Μέχρις εδώ επισκοπήσαμε τρεις διαφορετικές αντιλήψεις της αντικειμενικότητας και είδαμε τι εννοούν και με ποιον τρόπο μας επιτρέπουν να πούμε ότι υφίστανται κάποιοι λόγοι που ανήκουν σε μια αντικειμενική τάξη λόγων. Αλλά βεβαίως, τίποτε απ' όλη αυτά δεν μας αποδεικνύει ότι υπάρχει πράγματι μια τέτοια τάξη λόγων, όχι περισσότερο απ' ό,τι το να σχηματίσουμε μια καθαρή αντίληψη των μονόκερων θα μας αποδείκνυε ότι οι μονόκεροι πράγματι υπάρχουν. Πότε μπορούμε να πούμε ήσπνόν ότι μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης μας παρέχει, πολιτικά μιλώντας, αντικειμενικούς λόγους;

Ας πούμε τα εξής. Οι πολιτικές πεποιθήσεις (οι οποίες είναι επίσης, βεβαίως, ηθικές πεποιθήσεις) είναι αντικειμενικές –είναι όντως θεμελιωμένες σε μια τάξη λόγων– εάν πρόσωπα εύλογα και ορθολογικά, τα οποία είναι επαρκώς ευφυή και ευσυνειδήτα κατά την άσκηση των δυνάμεων του πρακτικού λόγου που διαθέτουν, και των οποίων ο λογισμός δεν επιδεικνύει κανένα από τα συνηθισμένα ελαττώματα του λογισμού, εντέλει θα υιοθετούσαν τούτες τις αντιλήψεις, ή θα μείωναν αξιολογημένα τις διαφορές τους σχετικά μ' αυτές, εφόσον τούτα τα πρόσωπα γνώριζαν τα σχετικά δεδομένα και είχαν επαρκώς επισκοπήσει τα θεμελιωτικά επιχειρήματα που συνδέονται με το υπό συζήτηση ζήτημα, σε συνθήκες ευνοϊκές για τον δέοντα στοχασμό²⁴. (Εδώ δέχομαι ότι οι πρακτικές αντιλήψεις, τις οποίες ασπάζονται οι άνθρωποι, ικανοποιούν τα πέντε ουσιώδη στοιχεία της αντικειμενικότητας που ήδη συζητήσαμε [III: 5]). Όταν λέμε πως μια πολιτική πεποίθηση είναι αντικειμενική, λέμε πως υπάρχουν λόγοι, που προσδιορίζονται από μια εύλογη και αμοιβαία αναγνωρίσιμη πολιτική αντίληψη (η οποία ικανοποιεί τούτα τα ουσιώδη στοιχεία), επαρκείς για να πείσουν όλη τα εύλογα πρόσωπα ότι αυτή είναι εύλογη. Το αν υφίσταται όντως μια τέτοια τάξη λόγων, και αν τέτοιες αξιώσεις είναι εν γένει εύλογες, μπορεί να δειχθεί μόνον από τη συνολική επιτυχία, στο πέρασμα του χρόνου, της επίκοινης άσκησης του πρακτικού λόγου από ανθρώπους εύλογους και ορθολογικούς, οι οποίοι αφήνουν περιθώρια στα βάρη της κρίσης. Εφόσον έχουμε δεδομένη τούτη την επιτυχία, δεν υπάρχει κανένα ελάττωμα στους λόγους του δικαίου και της δι-

²⁴ Θεωρώ τούτη την αντίληψη της αντικειμενικότητας στον πρακτικό λογισμό ως ουσιαστικά κανονική. Μια παρόμοια δήλωση βρίσκεται στους «Στοχασμούς επάνω στην απόληξη της ηθικής γνώσης» του Κουίν, στη σ. 199.

καισύνης, το οποίο να χρειάζεται να αναπληρώσουμε συνδέοντάς τους με κάποια αιτιακή διαδικασία.

2. Δεν λέω ότι η ύπαρξη μιας αντικειμενικής τάξης πολιτικών λόγων συνίσταται σε διάφορες δραστηριότητες σωστού λογισμού ή στην επίκοινη άσκηση ενός τέτοιου λογισμού ή στην επιτυχία της τελευταίας. Μάλλον, η επιτυχία της επίκοινης άσκησης ενός τέτοιου λογισμού εκ μέρους τούτων των εύλογων και ορθολογικών προσώπων είναι εκείνη που μας εγγυάται ότι υπάρχει μια τάξη λόγων. Η ιδέα είναι πως αν μπορούμε να μάθουμε πώς να χρησιμοποιούμε και να εφαρμόζουμε τις έννοιες της κρίσης και της παραγωγής, και του θεμελιωτικού επιχειρήματος και του τεκμηρίου, καθώς και τις αρχές και τα κανονιστικά κριτήρια που ξεχωρίζουν το είδος εκείνο των δεδομένων τα οποία μετρούν ως λόγοι της πολιτικής δικαιοσύνης, και αν επιπλέον βρούμε ότι μπορούμε να φθάσουμε, με το λογισμό μας στο φως τούτων των αμοιβαία αναγνωρισμένων κριτηρίων, σε μια συμφωνία κρίσης, ή, αν όχι να φθάσουμε σε συμφωνία, πάντως να στενέψουμε τις διαφορές μας αρκετά, ώστε να εξασφαλίσουμε τέτοιες σχέσεις μεταξύ μας που να μας φαίνονται δίκαιες ή επεικείς, έντιμες ή αξιοπρεπείς, τότε όλη αυτά υποστηρίζουν την πεποίθησή μας ότι όντως υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι. Τέτοιας λογής είναι τα θεμελιωτικά επιχειρήματα που στηρίζουν μια τέτοια πεποίθηση.

Έτσι, έχοντας δεδομένο ένα υπόβαθρο επιτυχημένης άσκησης της στην πορεία του χρόνου, τούτη η εμπειριστατωμένη συμφωνία στην κρίση, ή πάντως η μείωση των διαφορών, κανονικά αρκεί για την αντικειμενικότητα. Όπως έχουμε δει, η εξήγηση των πεποιθήσεών μας είναι συχνά κοινότοπη: επαγγελματίμαστε την τάδε κρίση και σκεφτόμαστε πως είναι σωστή επειδή υποθέτουμε ότι έχουμε εφαρμόσει σωστά τις σχετικές αρχές και τα κριτήρια του πρακτικού λογισμού. Τούτο είναι παράλληλο προς την απάντηση των μαθηματικών, οι οποίοι, όταν τους ρωτάς γιατί πιστεύουν ότι υπάρχει ένας άπειρος αριθμός πρώτων αριθμών, σου λένε: κάθε μαθηματικός ξέρει την απόδειξη. Η απόδειξη βρίσκεται έξω από το λογισμό στον οποίο βασίζεται τούτη η πεποίθησή τους. Η απουσία μιας εξήγησης που να μας δίνεται από τη γνωστική ψυχολογία δεν έχει καμιά σχέση εδώ: το να μπορούν να δώσουν την απόδειξη, ή να δηλώσουν επαρκείς λόγους για την κρίση τους, είναι κίθλας η καλύτερη δυνατή εξήγηση των πεποιθήσεων εκείνων των ανθρώπων που είναι εύλογοι και ορθολογικοί²⁵.

²⁵ Εδώ ο παραλληλισμός με τα μαθηματικά είναι διδακτικός: γιατί σε τούτη την περίπτωση έχουμε την αντικειμενικότητα χωρίς καν να γνωρίζουμε πώς να εννοήσουμε την επιζητούμενη σύνδεση με μια αιτιακή διαδικασία.

Τουλάχιστον όσον αφορά τους σκοπούς της πολιτικής, δεν υπάρχει καμιά ανάγκη να πάνε πέρα από αυτήν σε κάποια άλλη καλύτερη, ή πίσω από αυτήν σε κάποια άλλη βαθύτερη²⁶.

Σίγουρα, όταν δεν μπορούμε να φτάσουμε σε συμφωνία, ή να στενέψουμε μια διαφωνία, οι ψυχολογικοί παράγοντες μπορεί να διαδραματίζουν κάποιο ρόλο. Γι' αυτόν το λόγο ένα έκτο ουσιώδες στοιχείο της αντικειμενικότητας είναι ότι πρέπει να μπορούμε να εξηγήσουμε την αποτυχία μας να κάνουμε τις κρίσεις μας να συγκλίνουν, επικαλούμενοι πράγματα όπως τα βάρη της κρίσης: τις δυσκολίες που υπάρχουν στο να επισκοπηθούν και να εκτιμηθούν όλη τα τεκμήρια, ή αλλιώς την ευαισθητη ισορροπία μεταξύ των ανταγωνιστικών λόγων υπέρ ή κατά της τάδε άποψης. Τόσο οι μεν όσο και η δε μας κάνουν να αναμένουμε ότι τα εύλογα πρόσωπα μπορεί να διαφωνούν μεταξύ τους (II: 2). Έτσι, ένας μεγάλος βαθμός σημαντικής διαφωνίας μπορεί να συνυπάρχει με την αντικειμενικότητα, εφόσον τον επιτρέπουν τα βάρη της κρίσης. Ωστόσο, η διαφωνία μπορεί επίσης να προκύπτει από την έλλειψη ευλιγότητας, ή ορθολογικότητας, ή ευσυνειδησίας ενός ή περισσότερων από τα πρόσωπα που εμπλέκονται. Όταν το λέμε αυτό όμως πρέπει να προσέχουμε, ώστε τεκμήριο τούτων των ελλείψεων να μην είναι αυτό καθαυτό το δεδομένο της διαφωνίας. Θα πρέπει να διαθέτουμε ανεξάρτητα θεμελιωτικά επιχειρήματα, που να έχουν εφαρμογή στις συγκεκριμένες περιστάσεις, για να σκεφτούμε ότι παίζουν ρόλο κάποιες τέτοιες αιτίες διαφωνίας. Τούτα τα θεμελιωτικά επιχειρήματα θα πρέπει, επίσης, να είναι καταρχήν αναγνωρίσιμα και από εκείνους που διαφωνούν μαζί μας²⁷. Από αυτό το σημείο και μετά μπορεί να υπεισέλθει η ψυχολογία.

3. Τέλος, για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις, προσθέτω κι ένα ακόμα σημείο σχετικά με τον κατασκευισμό. Καμιά κατασκευιστική θεώρηση, συμπεριλαμβανομέ-

²⁶ Τούτο το καντιανό επιχείρημα είναι του Νάγκελ, ο οποίος λέει: «Η εξήγηση της πεποίθησής μας μπορεί να δοθεί από το περιεχόμενο και την εγκυρότητα του επιχειρήματος» (Nagel, *The View from Nowhere*, ό.π., σ. 145). Πρόκειται για το καντιανό σημείο που σημειώσαμε πρωτίτερα (στο τέλος της ενότητας III: 2), λέγοντας πως ο Καντ ήθελε να καταδείξει τη συνοχή και την ενότητα του λόγου, θεωρητικού και πρακτικού, με τον εαυτό του, και πως ο λόγος είναι το ύψιστο κριτήριο και το μόνο αρμόδιο να διευθετήσει την εμπέδεια και τα όρια της επικράτειάς του, αλλιώς και να προσδιορίσει τις αρχές του και τους κανόνες της εγκυρότητάς του. Δεν μπορούμε να θεμελιώσουμε τούτες τις αρχές και τους κανόνες σε οτιδήποτε άλλο έξω από το λόγο. Οι αντιλήψεις του για την κρίση και τη συναγωγή συμπερασμάτων, και για τα λοιπά, είναι μη αναγώγιμες. Με τούτες τις έννοιες οι εξηγήσεις φθάνουν στο τέλος τους: ένα από τα καθήκοντα της φιλοσοφίας είναι να καθησυχάσει την ταραχή που μας προκαλεί τούτη η σκέψη.

²⁷ Ο Νάγκελ υποστηρίζει τούτο το σημείο στην «Ηθική σύγκρουση και πολιτική νομιμότητα», σ. 231.

νης κι εκείνης του Σκάνλιν, δεν λέει ότι τα δεδομένα που αφορούν τον πρακτικό λογισμό και την κρίση είναι κατασκευασμένα, περισσότερο απ' ό,τι αυτές οι θεωρήσεις λένε ότι είναι κατασκευασμένες οι αντιλήψεις του προσώπου και της κοινωνίας²⁸. Για να εξηγηθώ: μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη δεδομένων που αφορούν τον πολιτικό λογισμό. Το ένα είδος το αναφέρουμε, όταν αιτιολογούμε γιατί μια πράξη ή ένας θεσμός είναι, ας πούμε, σωστός ή λάθος, ή δίκαιος ή άδικος. Τούτα τα δεδομένα είναι τα λεγόμενα χαρακτηριστικά της σωστής ή λάθος διαγωγής. Το άλλο είδος αφορά το περιεχόμενο της δικαιοσύνης, ή τη φύση των αρετών, ή την πολιτική αντίληψη αυτή καθαυτή. Αυτά τα δεδομένα δίδονται από τη φύση της κατασκευιστικής διαδικασίας. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα του πρώτου είδους δεδομένων: επιχειρηματολογώντας ότι η δουλεία είναι άδικη, επικαλούμαστε το δεδομένο ότι επιτρέπει σε ορισμένα πρόσωπα να κατέχουν κάποια άλλα σαν να ήταν ιδιοκτησία τους κι έτσι τους επιτρέπει να ελέγχουν και να ιδιοποιούνται το προϊόν της εργασίας των τελευταίων. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα του δεύτερου είδους δεδομένων: επικαλούμαστε ευθέως το δεδομένο ότι η φύση της δικαιοσύνης καταδικάζει τη δουλεία ως άδικη ή το δεδομένο ότι οι αρχές της δικαιοσύνης καταδικάζουν τη δουλεία ως άδικη. Βασικό στην πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ως επιείκειας είναι το δεδομένο ότι μεταξύ των πολιτικών αρετών συγκαταλέγονται η ανεκτικότητα και ο αμοιβαίος σεβασμός, καθώς και ένα αίσθημα επιείκειας και πολιτισμένης συμπεριφοράς²⁹.

Όσον αφορά το πρώτο είδος των σχετικών δεδομένων, μια κατασκευιστική διαδικασία είναι πηλασιωμένη, έτσι ώστε να παρέχει εκείνες τις αρχές και τα κριτήρια που προσδιορίζουν ποια δεδομένα σχετικά με ενέργειες, θεσμούς, πρόσωπα, και τον κοινωνικό κόσμο εν γένει, είναι σχετικά με την πολιτική διαβουλεύση. Όταν υποστηρίζει πως η δουλεία είναι άδικη, το σχετικό της δεδομένο δεν είναι το πότε αυτή, η δουλεία, ανέκυψε ιστορικά, ούτε καν το αν είναι οικονομικά αποτελεσματική, αλλιώς το ότι αυτή επιτρέπει σε κάποια πρόσωπα να κατέχουν σαν ιδιοκτησία τους κάποια άλλα πρόσωπα. Τούτο είναι ένα δεδομένο για τη δουλεία, το οποίο το έχουμε μπροστά μας, για να το πούμε έτσι, και είναι ανεξάρτητο από τις αρχές της δικαιοσύνης. Η ιδέα ότι εμείς κατασκευάζουμε τα δεδομένα φαίνεται ασυνάρτητη. Αντιθέτως, η ιδέα της κατασκευι-

²⁸ Εδώ αναθεωρώ αρκετά τον τρόπο με τον οποίο εξέφρασα τούτο το σημείο στην τρίτη διάλεξη μου, του 1980. Χρωστώ εδώ στη διαφωτιστική κριτική και τα σχόλια των David Sachs και T. M. Scanlon.

²⁹ Σε σχέση με τούτο το σημείο βλ. στην υποενότητα V:5.4

στική διαδικασία, η οποία μας παρέχει αρχές και παραδοχές, για να εντοπίζουμε ποια δεδομένα μπορούν να μετρούν ως λόγοι, είναι τελείως καθαρή. Θυμηθείτε πως η διαδικασία της κατηγορικής προσταγής κατά τον Καντ δέχεται ορισμένους γνώμονες και απορρίπτει άλλους: ή πως η πρωταρχική θέση διαθέτει τις αρχές της δικαιοσύνης. Χωριστά από μια εύλογη πολιτική ή ηθική αντίληψη, τα δεδομένα είναι απλώς δεδομένα. Αυτό που χρειάζεται είναι ένα συλλογιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο να εντοπίζουμε ποια δεδομένα είναι σχετικά από την αρμόζουσα οπτική γωνία και να καθορίζουμε ποιο βάρος έχουν αυτά ως λόγοι³⁰. Όταν την αντιλαμβανόμαστε κατ' αυτό τον τρόπο, μια κατασκευαστική πολιτική αντίληψη δεν συγκρούεται με τις απότοκες του κοινού νου ιδέες που έχουμε για την αλήθεια και για τα πραγματολογικά ζητήματα.

Όσον αφορά το δεύτερο είδος των σχετικών δεδομένων – εκείνα που αφορούν την πολιτική αντίληψη αυτή καθαυτή – ήμε πως αυτά δεν κατασκευάζονται, αλλά αποτελούν δεδομένα σχετικά με τις δυνατότητες κατασκευής³¹. Όταν επεξεργαζόμαστε μια πολιτική αντίληψη για ένα συνταγματικό καθεστώς, ξεκινώντας από τις θεμελιώδεις ιδέες μιας εύτακτης κοινωνίας ως επικεικούς συστήματος συνεργασίας μεταξύ των πολιτών, τότε είναι δυνατότητες κατασκευής, εξυπνοούμενες από την οικογένεια των αντιλήψεων και των αρχών του πρακτικού λογισμού που αποτελούν τη βάση της κατασκευής, το ότι η δουλεία είναι άδικη και το ότι οι αρετές της ανεκτικότητας και του αλληλοσεβασμού, καθώς και το αίσθημα της επιείκειας και της πολιτισμένης συμπεριφοράς, συνιστούν μεγάλες πολιτικές αρετές, τις οποίες ένα τέτοιο

³⁰ Πιστεύω πως οι παραπάνω συλλογισμοί ισχύουν για τον συμβατισμό του Σκάνλον. Για να το δείτε αυτό, αναλογιστείτε τι ήξει ο τελευταίος στον «Συμβατισμό και ωφελιμισμό» («Contractualism and Utilitarianism», σ. 118): δηλαδή, ότι ενώ υπάρχουν στον κόσμο ηθικά σχετικές ποιότητες, κατά κάποιον τρόπο τούτες οι ποιότητες δεν συνιστούν περιπτώσεις της εγγενούς καθοδήγησης της δράσης (intrinsicly action-guiding), όπως την ονομάζει ο Τζων Μακί (John Mackie, *Ethics: Inventing Right and Wrong*. London: Penguin, 1977, κεφάλαιο 1). Αλλά μάλλον η ηθική τους δύναμη στη δικαιοσύνη, καθώς και η σύνδεσή τους με τη λειτουργία των κινήτρων, πρέπει να εξηγηθεί μέσω της συμβατιστικής ιδέας της συμφωνίας. Δηλαδή με όρους αρχών τις οποίες κανείς δεν θα μπορούσε εύλογα να απορρίψει. Χωρίς αυτές τις αρχές τούτες οι ηθικά σχετικές ποιότητες δεν έχουν, κατά την άποψη του Σκάνλον, καμιά σύνδεση ούτε με τη δικαιοσύνη ούτε με τα κίνητρα. Οι εν λόγω αρχές χρειάζονται, για να εντοπιστούν, τα δεδομένα που μπορούν να μετρηθούν ως λόγοι. Παρατηρήστε παρεμπιπτόντως τον τρόπο με τον οποίο τούτο το χαρακτηριστικό του κατασκευισμού τού επιτρέπει να αποφύγει τη σκοτεινή, όπως διατυπώνεται μερικές φορές, έννοια της εγγενούς καθοδήγησης της δράσης (intrinsic action-guidingness).

³¹ Οι δυνατότητες, τις οποίες αναφέρουμε εδώ, είναι εκείνες που χαρακτηρίζουν την ηθική ή πολιτική αντίληψη η οποία ανταποκρίνεται στους ελέγχους της αντικειμενικότητας που συζητήσαμε προηγουμένως σ' αυτήν εδώ την ενότητα. Είναι μια τέτοια αντίληψη που μας αφορά.

καθεστώς μπορεί να ενθαρρύνει. Μπορούμε να σκεφτούμε τούτες τις δυνατότητες ως ανάλογες του τρόπου με τον οποίο μια απειρία πρώτων αριθμών θεωρείται (στην κατασκευαστική αριθμητική) ως μια δυνατότητα κατασκευής³². Τούτη η αναλογία δεν μας δεσμεύει σε καμιά κατασκευαστική θεώρηση των μαθηματικών, την οποία θέλουμε να αποφύγουμε. Τη χρησιμοποιούμε απλώς για να διαυγάσουμε την ιδέα του πολιτικού κατασκευισμού. Για τούτο το σκοπό μάς αρκεί να κατανοήσουμε την αναλογία: το κατά πόσον αληθεύει ο κατασκευισμός στα μαθηματικά είναι χωριστό ζήτημα.

4. Κάποιοι μπορεί να ρωτήσουν: γιατί να ψάξουμε για κάτι άλλο στο οποίο να θεμελιωθεί το δεδομένο ότι η δουλεία είναι άδικη; Τι είναι λάθος με την κοινότοπη απάντηση, ότι η δουλεία είναι άδικη επειδή η δουλεία είναι άδικη; Δεν μπορούμε να σταματήσουμε σ' αυτήν; Γιατί να μιλάμε για δυνατότητες κατασκευής³³;

Ο πολιτικός κατασκευισμός δεν ψάχνει να βρει τίποτε άλλο που να συνιστά την ευλογότητα της δήλωσης ότι η δουλεία είναι άδικη, σαν η ευλογότητά της αυτή να χρειαζόταν κάποιου είδους θεμελίωση. Μπορούμε να δεχτούμε προσωρινά, αλλά πάντως με σιγουριά, ορισμένες εμπειριστωμένες πεποιθήσεις ως σταθερά σημεία, ως αυτά που παίρνουμε για βασικά δεδομένα, όπως ότι η δουλεία είναι άδικη. Αλλά έχουμε μια πλήρως φιλοσοφική πολιτική αντίληψη μόνον όταν τέτοια δεδομένα συνδέονται συνεκτικά από έννοιες και αρχές τις οποίες δεχόμαστε έπειτα από τον δέοντα στοχασμό. Τούτα τα βασικά δεδομένα δεν κείτονται αριστερά και δεξιά σαν λίθοι, πλίνθοι και κέραμοι ατάκτως ερριμμένοι. Προσπαθούμε να οργανώσουμε τούτα τα απροσδιόριστου αριθμού δεδομένα σε μια αντίληψη της δικαιοσύνης, μέσα από τις αρχές που προκύπτουν από μια εύλογη διαδικασία κατασκευής.

Παραπέρα, ο κατασκευισμός σκέφτεται πως είναι διαφωτιστικό να πούμε ότι η δουλεία παραβιάζει αρχές που θα συμφωνούνταν στην πρωταρχική θέση από τους αντιπροσώπους των προσώπων ως ελεύθερων και ίσων. Ή, για να το θέσουμε όπως ο Σκάνλον, ότι παραβιάζει αρχές που δεν μπορούν εύλογα να απορριφθούν από πρόσω-

³² Για την ιδέα των δυνατοτήτων κατασκευής, βλ. την παρουσίαση του κατασκευισμού από τον Πάρσονς στο βιβλίο «*Mathematics, Foundations of*», σ. 204 κ.ε. (βλ. τη σημείωση 12 παραπάνω). Ο Πάρσονς ήξει: «Τα κατασκευαστικά μαθηματικά θα πρόβαιναν σαν ο ύπατος κριτής της μαθηματικής ύπαρξης και της μαθηματικής αλήθειας να ήταν οι δυνατότητες κατασκευής», όπου οι εν λόγω δυνατότητες είναι εκείνες μιας αρμόδια ιδεοποιημένης διαδικασίας. Η παρατήρηση στο κείμενό μου σχετικά με τον άπειρο αριθμό των πρώτων αριθμών στηρίζεται στο δεδομένο ότι μια κατασκευαστική του απόδειξη μπορεί να δοθεί.

³³ Χρωστώ χάρη στον Rogers Albritton για τη διαφωτιστική μας συζήτηση σχετικά με αυτά τα ερωτήματα.

πα τα οποία έχουν κίνητρο να ανακαλύψουν μια ελεύθερη και ενήμερη βάση της προθυμής συμφωνίας στην πολιτική ζωή. Το κύριο σημείο εδώ είναι ότι μια βασική μορφή ηθικής κινητοποίησης είναι η επιθυμία, την οποία εκφράζουν οι δύο όψεις του να είσαι εύηλος (II: 1, 3), να διευθετήσουμε την κοινή μας πολιτική ζωή με τρόπο τέτοιο που οι άλλοι να μην μπορούν εύηλο να τον απορρίψουν. Κάποιος γενικός χαρακτηρισμός σαν κι αυτόν συνδέει μεταξύ τους τα πολυάριθμα δεδομένα, όπως: η δουλεία είναι άδικη, η τυραννία είναι άδικη, η εκμετάλλευση είναι άδικη και τα λοιπά. Τούτο εννοούμε όταν λέμε πως τα βασικά δεδομένα δεν είναι ασύνδετα μεταξύ τους. Μπορούν να ενωθούν με κάποιες αρχές, οι οποίες να προκύπτουν από κάποια διαδικασία που ενσωματώνει τις απαιτήσεις του πρακτικού λόγου, ή τουλάχιστον έτσι ισχυρίζεται ο πολιτικός κατασκευισμός (πάντοτε περιοριζόμαστε στον πολιτικό). Το ότι τα βασικά δεδομένα μπορούν να συνδεθούν, τούτο δεν είναι κανένα δεδομένο που να βρίσκεται πίσω από όλα αυτά τα χωριστά δεδομένα. Είναι απλώς το δεδομένο τούτων των διασυνδέσεων που τώρα παρουσιάζονται μπροστά στα μάτια μας και εκφράζονται από αρχές που τα ελεύθερα και ίσα πρόσωπα θα δέχονταν, εάν αντιπροσωπεύονταν κατάλληλα.

5. Τέλος, ορισμένοι μπορούν να φέρουν αντίρρηση στην ιδέα των δυνατοτήτων κατασκευής. Ωστόσο, προφανώς δεν έχουν αντίρρηση στην ιδέα, όταν κανείς κάνει αριθμητική, των δυνατοτήτων μέτρησης – ας πούμε, να μετρήσουμε από το 1 ως το 100, ή να μετρήσουμε τους πρώτους αριθμούς από το 1 ως το 1.000. Παρομοίως, με δεδομένο ότι μπορούμε να κατανοήσουμε, να χρησιμοποιήσουμε και να εφαρμόσουμε μια κατασκευιστική διαδικασία, σίγουρα υπάρχουν λοιπόν δυνατότητες κατασκευής οι οποίες συνδέονται με αυτήν. Όταν δεν έχουμε μια καθαρή ιδέα μιας τέτοιας διαδικασίας, όταν δεν μπορούμε να την κατανοήσουμε και να την εφαρμόσουμε, τότε η ιδέα των δυνατοτήτων κατασκευής είναι σκοτεινή. Αλλά όταν όλα αυτά είναι δεδομένα, τότε τούτες οι δυνατότητες φαίνονται αμέσως. Δεν προσφέρονται σαν μια εξήγηση της ύπαρξης της κατασκευιστικής διαδικασίας, ούτε του ότι εμείς μπορούμε να την κατανοήσουμε και να την εφαρμόσουμε. Η απάντηση σε τούτες τις ερωτήσεις, στο μέτρο που έχουν απάντηση, έγκειται στις ιδέες του πρακτικού λόγου και στο πώς τις κατανοούμε εμείς οι ίδιοι.

Γιατί να εισαγάγουμε την ιδέα της δυνατότητας κατασκευής; Πηγαίνει μαζί με την αντίληψη της δικαιοσύνης την οποία χρησιμοποιούμε για να συνδέσουμε μεταξύ τους τα διάφορα δεδομένα που έχουμε για τη δικαιοσύνη. Υπάρχουν δεδομένα για τη δικαιοσύνη που μπορούν να ανακαλυφθούν, καθώς υπάρχουν δυνατότητες προτού αρχίσουμε μια κατασκευή, ας πούμε οι δυνατότητες κάποιες αρχές να συμφωνηθούν στην

πρωταρχική θέση. Παρομοίως, δεν υπάρχουν δυνατότητες σε κάποιες άλλες περιπτώσεις για παράδειγμα, δεν υπάρχει η δυνατότητα να συμφωνηθεί μια αρχή που θα επέτρεπε τη δουλεία. Τούτο είναι ένα δεδομένο που συνδέεται με το άδικο της δουλείας.

8. Η εμβέλεια του πολιτικού κατασκευισμού

1. Ευθύς εξαρχής περιορίσαμε την εμβέλεια του πολιτικού κατασκευισμού στις πολιτικές αξίες που χαρακτηρίζουν το πεδίο του πολιτικού. Δεν τον προτείνουμε σαν μια παρουσίαση των ηθικών αξιών εν γένει. Δεν μας λείπει αυτός, όπως υποθέτω ότι έλεγε ο Καντ, ότι όχι μόνο μια κατασκευιστική επιχειρηματολογία μας παριστά την τάξη όλων των αξιών, αλλά και ότι η ηθική τάξη αυτή καθαυτή συγκροτείται ή φτιάχνεται από τις αρχές του πρακτικού λόγου.

Οι πολιτικές αξίες μιας συνταγματικής δημοκρατίας θεωρούνται ωστόσο ξεχωριστές, με την έννοια ότι μπορούμε να τις επεξεργαστούμε χρησιμοποιώντας τη θεμελιώδη ιδέα της κοινωνίας ως ενός επιεικούς συστήματος συνεργασίας μεταξύ ελεύθερων και ίσων πολιτών, που είναι εύηλοι και ορθολογικοί. Όταν τα έχουμε παραδεχτεί όλα αυτά, δεν επάγεται αναγκαστικά, μοιλονότι θα μπορούσε και να συμβαίνει αυτό, ότι και άλλα είδη αξιών θα μπορούσαν επίσης αρμόδια να κατασκευαστούν. Ο πολιτικός κατασκευισμός ούτε το επαγγέλλεται αυτό ούτε το απορρίπτει. Ειδήλως, μια κατασκευιστική αντίληψη δεν θα μπορούσε να γίνει εστία επάλληλης συναίνεσης εύηλων περιεκτικών δογμάτων, αφού τότε οι πολίτες θα είχαν αντικρουόμενες απόψεις σ' αυτό το ερώτημα.

Ο πολιτικός κατασκευισμός υποστηρίζει, επίσης, ότι εάν μια αντίληψη της δικαιοσύνης έχει ορθά εδραιωθεί επάνω σε ορθά διατυπωμένες αρχές και αντιλήψεις του πρακτικού λόγου, τότε τούτη η αντίληψη της δικαιοσύνης είναι εύηλη για ένα συνταγματικό καθεστώς (III: 1.5). Μάλιστα, αν τούτη η αντίληψη μπορεί να καταστεί εστία μιας επάλληλης συναίνεσης των εύηλων δογμάτων, τότε, για τους σκοπούς του πολιτικού, τούτο αρκεί για να εδραιωθεί μια δημόσια βάση δικαιοσύνης. Όπως συζητούμε στις υποσημειώσεις IV: 3.3-5, μια τέτοια συναίνεση δεν αποτελεί απλώς έναν τρόπο συμβίωσης, αλλά είναι ηθική ως προς το αντικείμενο όσο και ως προς το περιεχόμενό της. Μια επάλληλη συναίνεση εύηλων δογμάτων μπορεί να μην είναι δυνατή υπό πολλή ιστορικές συνθήκες, καθώς οι προσπάθειες για την επίτευξή της μπορεί να ανατρέπονται από μη εύηλα και ακόμα και ανορθολογικά (και μερικές φορές τρελά) περιεκτικά δόγματα.

2. Πολλοί πολίτες, αν όχι οι περισσότεροι, μπορεί να θέλουν να προσδώσουν στην πολιτική αντίληψη μια μεταφυσική θεμελίωση, ώστε να την κάνουν μέρος του δικού τους περιεκτικού δόγματος και τούτο το δόγμα (το δέχομαι εκ προοιμίου) θα περιλαμβάνει μια αντίληψη περί της αλήθειας των ηθικών κρίσεων. Ας πούμε, λοιπόν, ότι, όταν μιλούμε για την ηθική αλήθεια μιας πολιτικής αντίληψης, την αποτιμούμε από την οπτική γωνία του δικού μας περιεκτικού δόγματος³⁴. Ακόμα και όταν σκεφτόμαστε ότι ο πολιτικός κατασκευασμός παρέχει μια επαρκή δημόσια βάση δικαιολόγησης όσον αφορά τα πολιτικά ερωτήματα, μπορεί πάντως να μην σκεφτόμαστε, όταν ως άτομα βλέπουμε τα πράγματα, ή ως μέλη θρησκευτικών ή άλλων ενώσεων, ότι αυτός ο ίδιος μας δίνει πλήρη εικόνα της αλήθειας των αρχών και των κρίσεων του. Τούτους τους περαιτέρω ισχυρισμούς ο πολιτικός κατασκευασμός ούτε τους δέχεται ούτε τους απορρίπτει. Όπως είπα, εδώ δεν μιλά. Λέει μόνο πως για μια εύλογη και χρηστική πολιτική αντίληψη τίποτε περισσότερο δεν χρειάζεται πέρα από μια δημόσια βάση στις αρχές του πρακτικού λόγου, αλληλεπένδετες με κάποιες αντιλήψεις της κοινωνίας και του προσώπου.

Ο πολιτικός κατασκευασμός, λοιπόν, δεν επικρίνει τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή μεταφυσικές παρουσιάσεις της αλήθειας των ηθικών κρίσεων και της εγκυρότητάς τους. Η ευλογότητα είναι το κανονιστικό του κριτήριο για την ορθότητα, και με δεδομένους τους πολιτικούς του σκοπούς, δεν χρειάζεται καθόλου να προχωρήσει πέρα από αυτήν. Για να το δούμε αυτό, ας ξαναπιάσουμε τη συζήτηση που είχαμε στην ενότητα II: 3 σχετικά με το εύλογο, και ας υποθέσουμε πως υπάρχει επάλληλη συναίνεση όλων των εύλογων περιεκτικών δογμάτων (καθώς όλη τους συμφωνούν όσον αφορά την πολιτική αντίληψη) και πως δεν υπάρχουν άλλα δόγματα στους κόλπους της κοινωνίας. Τότε ισχύουν οι παρακάτω συνθήκες, όπως τις διατύπωσε ο Κοέν³⁵:

³⁴ Δεν δέχομαι, ωστόσο, ότι όλα τα περιεκτικά δόγματα χρησιμοποιούν την παραδοσιακή αντίληψη της αληθούς ηθικής κρίσης ή κάποια σύγχρονη εκδοχή της βασισμένη στις έννοιες της αναφοράς και της ικανοποίησης. Μπορεί απεναντίας να χρησιμοποιούν κάποια άλλη έννοια ορθότητας, ας πούμε μια έννοια της ευλογότητας η οποία ανήκει σε κάποια περιεκτική θεώρηση κατά το ότι τούτη η έννοια της ευλογότητας προεκτείνεται έτσι ώστε να καλύπτει ένα φάσμα αντικειμένων πέρα από το πολιτικό, ακόμα και αν δεν είναι εντελώς οικουμενική. Έτσι, μια μορφή συμβατισμού μπορεί να είναι ένα περιεκτικό δόγμα το οποίο χρησιμοποιεί μια αντίληψη της ευλογότητας ως ύπατό του κριτήριο ορθότητας.

³⁵ Τούτα τα επιχειρήματα βρίσκονται στο κείμενο του Γιοσούα Κοέν, «Ηθική πολυπληθότητα και πολιτική συναίνεση» (Joshua Cohen, «Moral Pluralism and Political Consensus», στο David Copp – Jean Hampton (επιμ.), *The Idea of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, σ. 293 κ.ε.). Εγώ εδώ απλώς τα αναδιατύπωσα.

- a. Όταν επικαλούνται λόγους βασισμένους στην πολιτική αντίληψη, οι πολίτες επικαλούνται όχι μόνον ό,τι δημόσια φαίνεται πως είναι εύλογο, αλλά και τους ηθικούς εκείνους λόγους που όλοι τους βλέπουν ως ορθούς από το εσωτερικό της δικής τους περιεκτικής θεώρησης.
 - β. Όταν αποδέχονται την πολιτική αντίληψη ως βάση του δημόσιου λόγου σε θεμελιώδη πολιτικά ερωτήματα, και επομένως επικαλούνται ένα μόνο μέρος της αλήθειας – το μέρος της εκείνο που εκφράζεται στην πολιτική αντίληψη – οι πολίτες δεν αναγνωρίζουν απλώς την πολιτική ισχύ των άλλων. Συνάμα, αναγνωρίζει ο καθένας τους και ότι είναι εύλογες οι περιεκτικές θεωρήσεις των άλλων, ακόμα και όταν σκέφτεται πως είναι λανθασμένες.
 - γ. Όταν αναγνωρίζουν τις θεωρήσεις των άλλων ως εύλογες, οι πολίτες, επίσης, αναγνωρίζουν πως το να επιμένουν στη δική τους περιεκτική θεώρηση πρέπει να σημαίνει, στα μάτια των άλλων, απλώς πως εμμένουν στις δικές τους πεποιθήσεις (II: 3.3). Τούτο επειδή, ενώ οι άνθρωποι μπορεί να αναγνωρίζουν τις περιεκτικές θεωρήσεις όλων των άλλων ως εύλογες, δεν μπορούν να τις αναγνωρίζουν όλες ως αληθινές, και δεν υπάρχει καμιά επίκοινη δημόσια βάση για να διακρίνονται οι αληθείς από τις ψευδείς πεποιθήσεις.
3. Παρατηρήστε, όμως, και αυτό το σημαντικό δεδομένο: αν υπάρχει ένα οποιοδήποτε από τούτα τα εύλογα περιεκτικά δόγματα που να υποστηρίζει μόνον αληθινές ηθικές κρίσεις, τότε η πολιτική αντίληψη καθαυτή είναι ορθή, ή περίπου ορθή, αφού την ενστερνίζεται ένα αληθινό δόγμα. Έτσι, η αλήθεια ενός οποιουδήποτε από όλα τα δόγματα της συναίνεσης εγγυάται ότι όλα τα εύλογα δόγματα παρέχουν μια σωστή αντίληψη της πολιτικής δικαιοσύνης, ακόμα και αν δεν το κάνουν αυτό για τους σωστούς λόγους, όπως προσδιορίζει τους τελευταίους εκείνο το ένα δόγμα που είναι αληθινό. Όταν οι πολίτες διαφωνούν, δεν μπορούν όλοι να είναι εντελώς ορθοί, γιατί κάποιοι θα είναι ορθοί για τους λάθος λόγους. Ωστόσο, αν έστω και ένα από τα δόγματά τους είναι ορθό, τότε όλοι οι πολίτες θα είναι ορθοί από πολιτική άποψη: δηλαδή όλοι τους θα επικαλούνται μια σωστή πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης. Επιπλέον, πάντοτε νομίζουμε πως η δική μας θεώρηση δεν είναι μόνον εύλογη αλλά, επίσης, είναι και από ηθική άποψη αληθινή ή εύλογη, αναλόγως της περίπτωσης. Έτσι, σε μια εύλογη επάλληλη συναίνεση ο καθένας βρίσκει την πολιτική αντίληψη αποδεκτή, όποιο και αν είναι το τελικό κριτήριο της ορθότητας που ο ίδιος ασπάζεται.

Θα έπρεπε άραγε να σκεφτόμαστε ότι οποιοδήποτε από τα εύλογα δόγματα που υπάρχουν στην κοινωνία είναι ορθό, ή σχεδόν ορθό, ακόμα και μακροπρόθεσμα; Η

Ίδια η πολιτική αντίληψη δεν μιλά σ' αυτό το ερώτημα. Στοχεύει να επεξεργαστεί μια πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης την οποία οι πολίτες ως εύλογοι και ορθολογικοί μπορούν να ενστερνιστούν έπειτα από τον δέοντα στοχασμό, και έτσι να φθάσουν σε μια ελεύθερη κι ενήμερη συμφωνία σε ερωτήματα ουσιωδών συνταγματικών ζητημάτων και βασικών θεμάτων δικαιοσύνης. Όταν έχει πραγματοποιηθεί αυτό, η πολιτική αντίληψη είναι μια εύλογη βάση του δημόσιου λόγου, και τούτο αρκεί.

Από τους κόλπους του δικού μας περιεκτικού δόγματος, όμως, μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσον η υποστήριξη μιας επάλληλης συναίνεσης εύλογων δόγμάτων, ιδίως όταν τούτη η υποστήριξη διατηρείται και δυναμώνει με τον καιρό, τείνει να επιβεβαιώσει ότι η πολιτική αντίληψη είναι ευθυγραμμισμένη με την ορθή παρουσίαση της αλήθειας των ηθικών κρίσεων. Τούτη την ερώτηση πρέπει να την απαντήσουμε ο καθένας για τον εαυτό του ατομικά, ή ως μέλος κάποιων ενώσεων, κρατώντας πάντοτε στο νου του ότι η εύλογη πολυληπτικότητα –σε αντιδιαστολή προς την πολυληπτικότητα καθαυτή– είναι το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα της λειτουργίας του ανθρώπινου λόγου υπό θεσμούς επί μακρόν ελεύθερους. Όποια και αν είναι η ιδιαίτερη μας θεώρηση για την αλήθεια, ή την ευλογότητα, των ηθικών κρίσεων, δεν θα πρέπει άραγε να υποθέσουμε πως τουλάχιστον ο δρόμος προς την αλήθεια, ή προς την ευλογότητα, θα βρίσκεται σε ένα από τα εύλογα δόγματα (ή σε κάποιο μείγμα τους) που ανακύπτουν υπό αυτές τις συνθήκες; Και δεν θα πρέπει να προσθέσουμε πως τούτο θα είναι τόσο πιο πιθανό, όσο πιο ανθεκτική και στέρεη είναι η συναίνεση; Οπωσδήποτε, στο πλαίσιο μιας πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης δεν μπορούμε να ορίσουμε την αλήθεια ως αυτή που δίδεται από τις πεποιθήσεις οι οποίες θα άντεχαν ακόμα και σε μια εξιδανικευμένη συναίνεση, όσο μακριά στο χρόνο και αν εκτείνεται αυτή. Αληθιά στην περιεκτική μας θεώρηση δεν υπάρχει καμιά σύνδεση;

Το πλεονέκτημα που μας δίνει το να μένουμε μέσα στα όρια του εύλογου είναι πως ενώ δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνον ένα αληθινό περιεκτικό δόγμα, ωστόσο, όπως είδαμε, τα εύλογα περιεκτικά δόγματα μπορούν να είναι πολλαπλά. Από τη στιγμή που δεχόμαστε το δεδομένο ότι η εύλογη πολυληπτικότητα συνιστά μια μόνιμη συνθήκη της δημόσιας κοινότητας υπό ελεύθερους θεσμούς, η ιδέα του εύλογου ταιριάζει περισσότερο για στοιχείο της βάσης της δημόσιας δικαιολόγησης ενός συνταγματικού καθεστώτος απ' ό,τι η ιδέα της ηθικής αλήθειας. Το να εξαίρεται μια πολιτική αντίληψη ως αληθινή, και γι' αυτήν αποκλειστικά την αιτία ως η μοναδική κατάλληλη βάση του δημόσιου λόγου, ωθεί σε αποκλεισμούς, και ακόμα και σε αποσχιστικές θεωρήσεις, και επομένως, είναι πιθανό να τροφοδοτεί την πολιτική διαίρεση.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός: Τρεις κύριες ιδέες